

О. М. Авраменко, Т. В. Борисюк, О. М. Почтаренко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Київ
«Грамота»
2016

УДК
ББК

Авраменко О. М.

Українська мова : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Авраменко, Т. В. Борисюк, О. М. Почтаренко. — К. : Грамота, 2016. — 176 с. : іл.

ISBN

Основу цього підручника становить матеріал із синтаксису словосполучення й простого речення, а також із розвитку мовлення (згідно з вимогами чинної програми для восьмикласників). У цій навчальній книжці більш спрощено подано теоретичні відомості, а дидактичний матеріал, за яким учні мають засвоювати мовні знання, уміння й навички, дібрано за тематичним принципом: людина, вдача й поведінка людини, страви, одяг, сучасна музика, мистецтво, вишиваний рушник, Україна, замки України, мультфільми, подорожі та ін.

Рубрики «Увага!», «Культура мови», «До речі...», «Зауважте!», «YouTube» містять цікавий і важливий матеріал з мовних тонкощів, із подолання суржикових елементів, збагачення словника тощо. У підручник інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками, які сприятимуть розвитку мовної компетентності.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

УДК
ББК

ISBN

© Авраменко О. М., Борисюк Т. В., Почтаренко О. М., 2016
© Видавництво «Грамота», 2016

Дорогі восьмикласники!

Цього року ви починаєте вивчення синтаксису й пунктуації, тобто переходите на ще вищий рівень вивчення української мови, адже речення значно ближче стоїть до мовної реальності, у якій ви живете. Звуки, слова та їх особливості, які ви детально вивчали в попередніх класах, є будівельним матеріалом для речення, за допомогою якого ви вже можете передавати свої думки, інтонації, емоції. Тобто ми з вами дійшли до розділу науки про мову — синтаксису, який уже повною мірою вступає у взаємодію з реальним спілкуванням, необхідним, як повітря, у нашому житті.

Цей підручник допоможе вам у цікавій і сучасній формі опановувати крок за кроком знання із синтаксису словосполучення й речення, а також навчатиме правильно ставити розділові знаки, від яких багато чого залежить, коли нам доводиться висловлювати думки (у цьому ви найближчим часом переконаєтеся).

Особливістю цієї книжки є, з одного боку, більш спрощений і доступний підхід до вивчення граматичних явищ, а з іншого — новий формат підручника — той, який використовують у Німеччині, Великій Британії, США та інших країнах світу з високим рівнем життя й освіти. Такий варіант підручника дає широкі можливості для використання ілюстрацій, таблиць, схем.

Сподіваємося, що вам цікаво буде вивчати синтаксис і пунктуацію за тематичним принципом добору навчального матеріалу. Це означає, що кожен граматичну тему ви будете вивчати на мовному матеріалі з якоїсь конкретної галузі життя: людина, вдача й поведінка людей, спорт, вода, страви, одяг, сучасна музика, вишиваний рушник, замки України, мультфільми та ін.

Грамотне мовлення — невід’ємна ознака успішної людини. Підвищити свій мовний рівень вам допоможе рубрика «Культура слова», у якій ви знайдете типові помилкові (часто суржикові) конструкції; проблемні наголоси, колоритні приказки. Ми пропонуємо для вивчення мови й матеріали мережі Інтернет. Це зробить вашу роботу на уроці чи вдома більш різноманітною й цікавою. Переглядайте експрес-уроки в YouTube (у пошукове віконце досить ввести конкретний урок) — вони сприятимуть якнайкращому засвоєнню мовних нюансів.

Вправа для спостережень — правила — вправи для тренування — рубрика «Культура слова» — домашнє завдання — це типова будова кожного уроку, який розміщений на двох розворотах. Сподіваємось, що такий формат сприятиме чіткості й організованості в опануванні української мови. Ознайомтеся з піктограмами, які, як маяки в морі, орієнтуватимуть вас на різні види роботи. Успіхів!

Автори

— Повторення.

— Спостереження.

— Творче завдання.

— Ключ-відповідь.

— Культура слова.

— Домашнє завдання.

— Матеріали мережі Інтернет.

§ 1. МОВА — НАЙВАЖЛИВИШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВПЛИВУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Проведіть дослідження, зробивши такі кроки.

Крок 1. Прочитайте речення й визначте, якою частиною мови є кожне слово.

Дунава мартинка пронутивила бунадцять стуранок.

- Усі слова цього речення вигадані, їх немає в словниках, проте вам, напевно, вдалося впоратися із завданням. Поміркуйте, за якими ознаками ви змогли визначити, до якої частини мови належать слова.

Крок 2. Прочитайте набір слів.

Урок, фізкультура, математика, о, а, закінчуватися, починатися, опівдні, десятий.

- Якби з цих слів ви утворили речення, то про що в ньому б ішлося?

Крок 3. Якої з трьох ілюстрацій стосується речення?

Нарешті ми знайшли Велику Ведмедицю!

Результат. Виконавши попередні три завдання, поміркуйте, які мовні знання треба мати, аби нам було легко висловлювати думки, спілкуватися, розуміти почуте й прочитане.

Б. Прочитайте текст і поміркуйте, чому мову називають *системою знаків*.

Цікаво, що українці й болгари тим самим жестом позначають абсолютно протилежні відповіді: ми, кивнувши головою, кажемо «так», а наші південні сусіди — «ні». На Мальті, висловлюючи заперечення «ні», злегка торкаються кінчиками пальців до підборіддя, повернувши кисть уперед, а у французів та італійців цей жест означає, що в людини щось болять. Так само буває із словами: у різних мовах те саме слово може мати абсолютно різні значення.

- Порівняйте слова у таблиці.

булка	укр. хліб із пшеничного борошна	болг. наречена
кава	укр. ароматний тонізуючий напій	япон. ріка
кабан	укр. дика чи свійська тварина	фр. хатина

Отже, слова — це своєрідні знаки: француз, почувши слово *кабан*, уявляє хатину, українець — тварину, а японець, уявить (!) — портфель.

Мова — вид знакової діяльності людини, який полягає в застосуванні усталених у певній спільноті слів для позначення предметів, понять і явищ дійсності з метою обміну інформацією та фіксації за допомогою звукозапису чи письма.

За допомогою мови ми *спілкуємося* й *пізнаємо* світ. Словом ми можемо людину розчутити, порадувати і, навпаки, засмутити, тобто за допомогою мови ми можемо на людину *впливати*.

- У попередніх класах ви вже навчилися розрізняти поняття «мова» і «мовлення». Як ви розумієте думку?

Мовлення — це мова в дії.

1. Прочитайте легенду й дайте відповідь на запитання.

Якось один вельможа, запросивши до себе гостей, поцікавився в мудреця, що на світі найкраще. Мудрець відповів:

— Найкраще у світі — це мова. За допомогою мови будують міста, розвивається культура народів. За допомогою мови ми вивчаємо науки, здобуваємо знання. А ще за допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, висловлювати радість, освідчуватися в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Такі думки припали до душі присутнім. Тоді вельможа поцікавився в мудреця, що ж на світі найгірше. Мудрець відповів:

— Найгірше у світі — це мова.

Усі здивувалися такій відповіді, а мудрець пояснив:

— За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й навіть цілі держави, вона може принести в наше життя горе й зло, принижувати, ображати. Чи може бути щось гірше за мову?!

Не всім було приємно слухати таку відповідь...

- Які слова мудреця свідчать про те, що мова є засобом: а) спілкування; б) пізнання; в) впливу?

2. Випишіть народні вислови, у яких ідеться про мову як засіб впливу. Розкрийте зміст одного з них, навівши приклад із художнього твору, історії або власного життя (*три–чотири речення*).

Не кидай слова на вітер.

Байка байкою, а борщ стигне.

І від солодких слів буває гірко.

Спершу подумай, а потім повідай.

Шабля ранило тіло, а слово — душу.

Від теплого слова і лід розмерзається.

Дурний язик попереду розуму біжить.

Краще переконувати словами, ніж кулаками.

3. Прокоментуйте кожен пункт пам'ятки вправного оратора.

Пам'ятка вправного оратора

1. Короткі речення.
2. Чіткий план у голові — і якомога менше на папері.
3. Факти або звернення до почуттів.
4. Оратор — не енциклопедія. Енциклопедія є в людини вдома.
5. Не шукайте ефектів, які не ведуть до головної мети.
6. Трибуна безжальна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі.
7. Пам'ятайте: чим коротша промова, тим менше шансів провалитися.

Навчіться переказувати текст про Демосфена так, щоб слухачам було цікаво його слухати. Скористайтеся порадами з *прави 3*.

Мабуть, найбільш яскравим прикладом того, чого може досягнути людина, є Демосфен. Його перша промова провалилася, та інакше й бути не могло: природа наділила його якостями, що були не сумісні з ораторською діяльністю. Маленький зріст, слабкий голос, погана дикція, нервові посмикування плеча... Здавалося б, дорога до трибуни для нього закрита назавжди. Але Демосфен не опустив рук: щодня він приходив на берег моря й, набравши в рота каміння, відпрацьовував дикцію. При кожному неправильному положенні язика каміння впиалося в піднебіння; говорив так голосно, щоб заглушити шум морського прибою. Аби подолати смикання тіла, підвішував до стелі меч, який щоразу при надмірному рухові колов плече. Неймовірно, але завдяки таким тренуванням Демосфен позбувся своїх недоліків і став одним із найбільш блискучих ораторів (*За Л. Зубенко*).

До речі...

Розрізняйте слова *книга* й *книжка*. Зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість друкованих або рукописних аркушів називається **книжкою**.

Книга — це велика за обсягом або особливо важлива за змістом книжка. Наприклад: *Серед стосів різних книжок явно вирізнялася енциклопедія — книга досвіду багатьох поколінь*.

§ 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «лексикологія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Лексикологія — розділ науки про мову, що вивчає наявні в ній слова.

Lexikos — словесний, словниковий і **logos** — вчіння.

- Б.** Прочитайте речення. Який із поданих нижче розборів лексичний?

За переказами, апостол Андрій спочатку проповідував у Криму, а потім по Дніпру дійшов до місця, де згодом виник славний Київ.

славний — прикметник, поч. ф. — славний, якісн., ч. р., Н. в., одн., тв. гр., повна ф., означ.

славний

славний — прикметник, багатозн., ужитий у прям. зн. «той, що має велику славу, знаменитий», загальножив., власне українське слово.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Поміркуйте й скажіть, за якими ознаками слова об'єднано у дві групи (за потреби скористайтеся довідкою). Випишіть не відомі вам слова в зошит.

А

Київ, минуле, пращури, Святослав, звичаї, вивчати, собор, пам'ятка	Мелітополь, історія, архітектура, Тарас, магістрат, ера, архаїчний, прогресувати
--	--

Б

віче, князь, печеніги, боярин, козак, рамено, ратний, єсть	хмарошкряб, ясносоколово, гуглити, юзер, забанити, хештег, блютуз, онлайн
--	---

В

околиця, будинок, непередбачений, чергувати, добірний, сонячний, човен, поважний	інфінітив, котяра, п'ятякати, ведмежатко, асимілювати, суспільно-політичний, возвелений
--	---

Г

стежка, господар, картопля, гарний, півень, парубок, вогнище	плай, газда, бараболя, файний, когут, легінь, ватра
--	---

Довідка: загальнонародні й діалектні слова; застарілі слова й неологізми; загальноживані й стилістично забарвлені слова; власне українські й запозичені слова.

- 1.** Прочитайте текст. Знайдіть у кожному реченні слова, ужиті в переносному значенні, назвіть їх.

Сонце сіло. Землю обняла тиха ніч. Небо розгорнуло намет свій — синій, широкий, глибокий. Зорі, мов малі діти, видивлялися з нього своїми блискучими очима. Місяць плив по небу, розливаючи бідуватий світ, котрий мішався з вечірніми померками. Безжурно він дивився на гори, долини, на втихаюче місто (*Панас Мирний*).

- Поміркуйте, що втратив би текст, якби всі слова, ужиті в переносному значенні, замінили на їх відповідники з прямим значенням.

- 2.** Прочитайте слова. Випишіть архаїзми й доберіть до них сучасні відповідники.

Поміщик, князь, перст, повіт, очіпок, гетьман, уста, глаголити, хорунжий, кріпак, ратуша, вельможа, аероплан, кожум'яка, печеніги, чумаки, чоло.

Підкресліть першу букву кожного виписаного слова. Із них має вийти назва птаха, що гніздиться в Поліссі й інших регіонах України.

- 3.** Прочитайте два тексти з однаковим змістом, де не повторюється жодна з повнозначних частин мови, і виконайте завдання.

Текст 1. Ішов мисливець лісом. Побачив на гілці білку. Скинув з плеча рушницю й націлювався *у/вись*. Білка — скік! — та й визирає здаля з віття. Він мерщій *у/слід* — зв'язав ще далі. Мисливець поспішив навпростець через кущі, та тільки й бачив пустунку. Огледівся — навколо хаща. Раптом — гвалт! — угруз у яму. А білка *з/гори*: ках-ках (*О. Пономарів*).

Текст 2. Простував ловець гаєм. Уздрів на галузці вівірку. Зняв з рамена гвинтівку й направив *до/гори*. Вівірка — плиг! — і виглядає оддалік із гілля. Той хутчий слідом — тваринка знову *в/далеч*. Ловець поклавився прямцем крізь чагарі, а її, капосниці, і слід пропав. Подивився — кругом гушавина. Зненацька — ой леле! — застряв у вибоїні. А вівірка *з/верху*: ха-ха (*А. Матвієнко*).

- А.** Доведіть, що синоніми можуть мати однакове значення, а можуть бути близькими за значенням (мати різні відтінки). Проілюструйте свої думки прикладами з наведених текстів.
- Б.** Який текст, на вашу думку, колоритніший? Чому ви зробили такий вибір?
- В.** Яке з виділених слів треба написати окремо? Чому?

До речі...

1934 року в Парижі на лінгвістичному конгресі провідні фахівці світу визнали українську мову третьою з-поміж усіх мов світу (після французької та фарсі). Переможців визначали за різними критеріями: милозвучність, синтаксична гнучкість, лексичні можливості... Саме синонімічне багатство української мови є однією з її прикметних ознак. Скажімо, дієслово *бити* має аж 45 синонімів! А скільки віршів побудовано на цьому мовному багатстві...

Балакуни

Будував базика дім —
сім дверей і вікон сім.
Торохтій допомагав:
язиком дошки тесав.
Метушився Пустомеля:
— Скоро будуть стіни й стеля.
Говорун клав на словах
з жерсті цинкової дах.

І Патякало не плакав:
— Я усе покрию лаком.
Балакун все щебетав,
нахвалявся, обіцяв
для гостей спекти в печі
пиріжки та калачі.
В дім без вікон, без дверей
Лепетун скликав гостей.

О. Сенатович

4. Згадайте, що таке *омоніми* й *багатозначні слова*. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Сьогодні футболісти покинули поле без *голів*.
У *полі* зору тепер було футбольне *поле*.

Ой піду я в чисте *поле*, там дівчина просо *поле*.

— У нашому лісі багато *лисичок*, — почав брат розмову.
— Коли маленькі, вони не хижі, навіть я їх не боюся, —
заявила молодша сестричка.
— Та й коли великі, вони смачні! Чого їх боятися? — за-
перечив брат.

— Хлопче, що робиш?
— *Їм*.
— Усе *їм*, а собі?

- А. У яких реченнях омоніми стали причиною непорозуміння, а в яких вони використані для створення суто комічного ефекту?
Б. У якому реченні використано багатозначні слова?

5. Згадайте, які слова називають *антонімами*. Заповніть пропуски потрібними за змістом словами й запишіть утворені вислови в зошит.

Хто вчиться змолоду, не знає ... голоду.
Сумний грудень і в свято, і в
Знаєш — кажи, не знаєш —
На чорній землі ... хліб родить.
Скупий складає, а ... споживає.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Світові винаходи українців

Винахідником *гелікоптера* є київський авіаконструктор Ігор Сікорський. 1931 року він запатентував проект машини з двома пропелерами — горизонтальним на даху та вертикальним на хвості. Понад півстоліття всі президенти США користуються послугами гелікоптерів Ігоря Сікорського.

Уродженець Житомира Сергій Корольов є конструктором ракетно-космічної техніки й засновником космонавтики. 1957 року він запустив на навколоземну орбіту перший в історії супутник Землі.

Харківський учений Анатолій Малихін придумав, як зробити аналіз крові безкровним. Він створив *прилад*, п'ять датчиків якого прикріплюються на певні ділянки тіла людини, після чого на екран комп'ютера виводиться 131 показник здоров'я.

Мало хто знає, що прообраз компакт-диска наприкінці 1960-х років винайшов науковець Київського інституту кібернетики В'ячеслав Петров. Тодішня *розробка* не мала нічого спільного з музикою, її використовували для суто наукових потреб.

На початку 1870-х років полтавець Федір Піроцький розробив технологію передавання електроенергії через залізний дріт, а 1880 року він представив проект застосування електрики для руху залізничних *потягів*. Через рік у Берліні поїхав перший трамвай, вироблений компанією Siemens за схемою українця.

А. Випишіть у зошит приклади таких груп лексики (по два–три слова).

Власне українські слова: _____

Запозичені слова: _____

Загальновживані слова: _____

Стилістично забарвлені слова: _____

Антоніми: _____

Б. Доберіть і запишіть синоніми до виділених слів.

7. Напишіть невеликий роздум (п'ять–сім речень) для шкільного сайту. Тема повідомлення «Суржик і просторічні слова в телефонних повідомленнях ровесників — це незнання мови, мовні лінощі чи підліткова хвороба?».

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Український, вибоїна, гуцавіна, підлітковий, учіння.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
являється пам'яткою
не знати історію
дякуючи знанням
жити на Україні
на протязі століть

ПРАВИЛЬНО
є пам'яткою
не знати історії
завдяки знанням
жити в Україні
протягом (упродовж) століть

Увага!

Добираючи один із паронімів, будьте особливо уважними.

Пам'ятка — предмет матеріальної культури минулого, який зберігся.

Пам'ятник — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь.

YouTube

1. Запишіть п'ять–сім діалектизмів вашого регіону або одного з прочитаних на уроках літератури художніх творів. Розкрийте лексичне значення цих слів.
2. Перегляньте експрес-уроки на тему «Змерзнути й замерзнути — одне й те саме?», «Гривна чи гривня?», «Питання чи запитання?» й підготуйте розповідь про ці пароніми (за бажанням).

§ 3. ФРАЗЕОЛОГІЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А. Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «фразеологія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Фразеологія — розділ науки про мову, що вивчає стійкі сполуки слів.

Phrasis — зворот, вислів і **logos** — вчення.

- Б. За яким принципом записано сполуки слів у дві колонки?

кіт наплакав
крокодилячі сльози
жити чужим розумом
два чоботи пара

кіт нашкодив
мамині сльози
жити з оптимізмом
батькові чоботи

- В. Запишіть стійкі сполуки слів (фразеологізми).

Сидіти на шії, боки відлежувати, товаришувати з ровесниками, плакати від побаченого, байдки бити, часто тренуватися, упертий хлопець, жити на широку ногу, робити з мухи слона, читати цікаву книжку.

- Г. Установіть відповідність між фразеологізмами й джерелами їх походження.

Джерело походження

- 1 Біблія
- 2 мова народу
- 3 антична міфологія
- 4 вислови письменників

Фразеологізм

- А бути чи не бути
- Б теревені правити
- В нести свій хрест
- Г ахіллесова п'ята

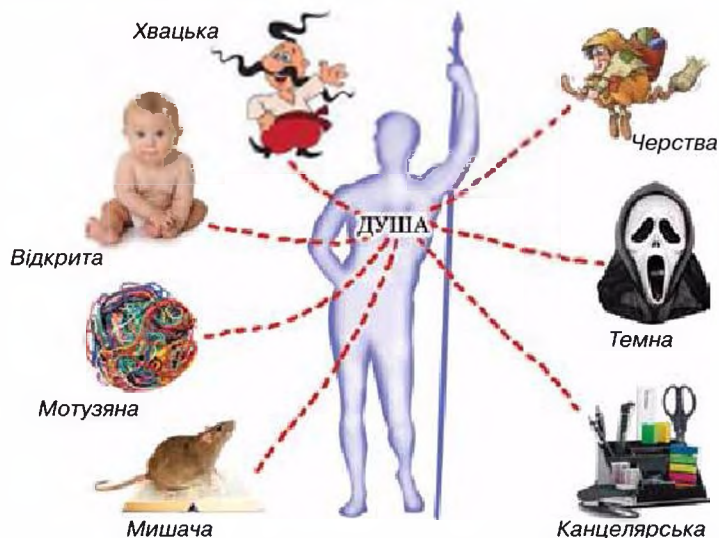
1. Поясніть значення фразеологізмів одним словом, скориставшись матеріалом довідки.

Не із заячого пуху, хоч картину малюй, на сьомому небі, не видавши і слова, стріляна птиця, голова варить, не всі вдома, мов у воду опущений.

Довідка: неговіркий, дурний, розумний, сміливий, пригнічений, щасливий, досвідчений, красивий.

2. Прочитайте прикметники, якими описують людську вдачу.

привітний
хоробрий
байдужий
бездушний
підступний
дріб'язковий
непринциповий

А. Доберіть до кожного з прикметників фразеологізм (скориставшись малюнком) із таким самим значенням і запишіть їх.

Б. Наділіть літературних персонажів, поданих на ілюстраціях, фразеологізмами зі словом *душа*.

1 Снігова королева

2 Гаррі Поттер

3 Федько-халамидник

4 Шапокляк

5 П'єро

3. Прочитайте твір вашого ровесника й випишіть фразеологізми. Розкрийте їхнє значення (усно).

Яким має бути товариш?

Я так влаштований, що жити в самоті мені не цікаво й важко, тому я, як і більшість нормальних людей, шукаю собі товариша. А яким він має бути?

Ця людина повинна мати велике серце. Хлібом і сіллю в дружбі має стати приємне спілкування, а не одноманітні сірі будні. Хочу, щоб товариш був дотепним і не в тім'я битим, а ще — начитаним, щоб за словом не ліз у кишеню. Десь прочитав, що добре, коли друг гострий на язик... Так, це те, що треба. Важливо, щоб умів і язика за зубами тримати, бо язикатої Хвеськи я не витерплю. До речі, не люблю тих, хто по життю пасе задніх і не вміє досягати поставленої мети, тому моє гасло: хай там як, але працею до сьомого поту! Звичайно ж, спорт! А як же без нього?

А що ж має стати вишенькою на тортіку в наших стосунках? Порядність і довіра! Тільки тоді ми будемо тими, кого називають не розлий вода.

ЗАУВАЖТЕ!

Фразеологізми й сполуки слів, ужиті в переносному значенні, не одне й те саме. Часто плутають стійкі сполуки слів із художніми засобами (метафора, персоніфікація, епітет).

Порівняйте вислови: *ховати голову в пісок* і *засипаний піском часу*.

Першу сполуку слів знають багато мовців, її часто можна почути в кіно, від друзів чи батьків.

Засипаний піском часу означає: *забутий; такий, що давно минув*. Це — метафора, зазвичай такі художні перлини придумують митці слова.

4. Прочитайте сполуки слів. Випишіть лише фразеологізми й поясніть їхнє значення одним словом.

Зразок: хоч око виколи — темно.

Заколисаний звуками пісні, любо оком глянути, голова варить, оповитий серпанком загадковості, не всі вдома, оранжевий вечір, жовтодзьобе горобеня, два чоботи — пара, со- лодка таємниця, глянути гидко, гортати сторінки історії, сам не свій, сповідувати любов.

5. Відновіть фразеологізми, уписавши на місці пропуску назви тварин. Розкрийте їхнє значення.

Тримати ... за пазухою, де ... зимують, давати ... дулі, брати ... за рогн, убити двох ... , як ... наплав, і ... не їдять, як ... у воді, ... на сні.

Довідка: собака, кіт, заєць, рак, риба, бик, горбець, гадюка, свиня.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Собача фразеологія

Багато фразеологізмів утворилося на основі спостережень за поведінкою, зовнішнім виглядом, життям тварин, за умовами по- лювання на них. Наша мова була б значно збіднена, коли б у ній не вживали зоофразеологізмів, наприклад: *гострити зуби, скалити зуби, і вухом не веде, ходити на задніх лапках, лізти зі шкіри*.

Цікава й повчальна історія багатьох подібних зворотів, таких знайомих... і незнайомих. З-поміж тварин людина, мабуть, най- більше любить собаку. Здається, кинь палицю й попадеш у фразеологізм із цим словом: *потрібний як собаці печена цибуля; ... як собаці п'ята нога; ... як собаці другий хвіст ...* Використовуючи їх, можна навіть побудувати твір-мініатюру. Хоча б такий: «У собачий холод, коли добрий хазяїн і собаки не вижене (правда, і в хаті хоч собаки гони), він ви- скочив на мороз у коротенькому — мов собаки обгризли — кожушку. Голодний і злий мов собака. Кругом ні душі — і собака не гавкне».

Ми ще не згадали висловів: *і собаками не піймаєш; жити як собака з кішкою; присохне як на собаці; дражнити собак; собак ганяти; ось де собака заритий ...* Словом, цьому фра- зеологічному виводкові немає кінця. Бо їх — як нерізаних собак (За В. Ужченко).

- Кого стосуються використані в тексті фразеологізми — собак чи людей? Аргументуйте свою думку.
- Випишіть фразеологізми, значення яких не пояснено в тексті. Письмово роз- крийте їх значення.

До речі...

Вдача й удача — пароніми.

Удача — це позитивний, бажаний результат чого-небудь, щасливий збіг обставин для когось; успіх. А **вдача** — це сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини, які проявляються в її діях, поведінці; характер.

У кожного свій характер (вдача): хтось оптиміст, веселий, але не завжди приємний у спілку- ванні, а хтось — песиміст, трохи відлюдкуватий, але творча особистість. Кожен має свої пере- ваги й недоліки.

- Розгляньте на ілюстраціях обличчя, які передають внутрішній стан людини, і до кожного з них доберіть відповідну характеристику.

Відраза

Контрольований гнів

Страх

Саркастична посмішка

7. Опишіть двома-трьома реченнями зовнішність і вдачу артистів, фото яких подано на с. 10. Використайте у своїх описах по одному-два фразеологізми з довідки.

Довідка: з голочки, кров з молоком, очей не відірвати, світла голова, золоті руки, мало каші з'їсти, з чистим серцем, з відкритою душею, народитися під щасливою зіркою, бісики в очах грають, утерти носа, навіть бровую не поведе, залізна леді, у розквіті сил.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Фаховий, ко́сий, уподо́бання, обіця́нка, віднесі́ті.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кидатися в очі
залишати в спокої
бути правим
моє діло сторона
перший млинець комом

ПРАВИЛЬНО
впадати в очі
давати спокій
мати рацію, ваша правда
моя хата скраю
перший млинець нанівець

В. Перегляньте експрес-урок «Приказки» й перекажіть його.

Приказки

Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Яку якість Ви найбільше цінуєте в людях?
- Найбільше ціную глибоких людей. Слухаючи мої пісні, вони бачать мене наскрізь.
- Як проходять концерти нового туру?
- Якщо рахувати у відсотках, то старих пісень співаємо більше. Здебільшого концерт проходить на одному диханні.
- Що Ви відчуваєте, коли виходите на сцену й з Вами в унісон співають десятки тисяч людей? Від такого визнання стріха не їде?
- Іноді обсипає жаром, але думаю, що з «Океаном Ельзи» цього ніколи не станеться. Як і двадцять років тому, я і зараз заплющую очі, це дуже допомагає, коли співаєш (За матеріалами інтернет-видань).

А. Знайдіть і випишіть фразеологізми, розкрийте їхнє значення.

Б. Письмово висловіть свої міркування про те, як змінився б текст, якби на місці цих фразеологізмів були звичайні слова.

§ 4. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ

ПОВТОРЕННЯ

- А. Прокоментуйте зв'язок між визначенням поняття «орфографія» й значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Орфографія — це система правил про способи передачі усного мовлення на письмі; правила написання слів.

Orthos — правильний і **grapho** — пишу.

- Б. Прокоментуйте зв'язок між визначенням поняття «пунктуація» й значенням цього слова в латинській мові, з якої воно походить.

Пунктуація — це система правил про вживання розділових знаків.

Punctuatio — крапка.

- В. Правильне написання за конкретним правилом називають **орфограмою**, а вживання розділового знака за певним правилом — **пунктограмою**.

- Установіть відповідність між орфограмами та прикладами.

Орфограма

- 1 правопис префіксів
- 2 спрощення в групах приголосних
- 3 ненаголошені голосні
- 4 правопис дієслівних закінчень

Приклад

- А печеня, грибний, великий
Б місити, спікши, замішано
В неспроста, розтерти, зіідити
Г пісний, тиснути, якісний
Д варнися, товчемо, миєш

- Установіть відповідність між пунктограмами та прикладами.

Пунктограма

- 1 кома між однорідними членами речення
- 2 кома між частинами складного речення
- 3 відокремлення обставини
- 4 відокремлення звертання

Приклад (розділові знаки пропущено)

- А Піч варила а я солила.
Б Гречана каша сама себе хвалить.
В Наївся я напився ліг та й укrywся.
Г Споживай Хведьку то хрін то редьку.
Д Не розбивши крашанки не спечеш яєчні.

До речі...

Розрізняйте слова їда і їжа.

їжа — це те, що їдять і п'ють; харчі, а **їда** — це процес споживання їжі.

Пам'ятайте, що, на відміну від російської мови, слово *блюдо* означає посуд, а не страву.

- Прочитайте речення, вибравши з дужок потрібне слово.

Зазвичай саме другі (блюда/страви) тверді, тому під час (їди/їжі) ретельно пережовуйте (їду/їжу).

Подвоєння літер

при збігові па межі —і і	беззахисний, відділити
при збігові на межі і і	ранній, вагонний
при збігові на межі і і	прикордонник, іменник
при збігові на межі частин складних слів	фіззарядка, юннат
при збігові на межі дієслівної основи на -с і ся	розрісся, нісся
у наголошених суфіксах прикметників -єнн-, анн- (-янн-), -онн- зі значенням збільшення ознаки, можливості чи неможливості дії	старанний, здоровенний, неказанний, невгамонний
у старослов'янізмах	блаженний, священний (але священник), огненний, мерзенний, стражденний
у словах, написання яких треба запам'ятати	бовван, бовваніти, овва, ссавець, ввічливий

Подовження м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш** між голосними

в іменниках середнього роду (II відміна) на -я	волосся, узбіччя, знання
в іменниках жіночого роду (III відміна) в орудному відмінку однини	маззю, люттю, сіллю
у словах, написання яких треба запам'ятати	ллеш, зрання, навмання, спросоння, попідвіконню

Подвоєння літер на позначення приголосних у словах іншомовного походження

у власних назвах і похідних від них	Голландія, голландець
при збігові на межі —і і	іммігрант, ірраціональний
у загальних назвах, написання яких треба запам'ятати	алло, аннали, білл, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, мірра, мотто, мулла, нетто, панна, панно, пенні, тонна

Спрощення відбувається у вимові й позначається на письмі в групах приголосних

стн → сн	честь — чесний
стл → сл	щастя — щасливий
ждн → жн	тиждень — тижневий
здн → зн	проїзд — проїзний
скн → сн	тиск — тиснути
зкн → зн	бризки — бризнути

Спрощення на письмі не позначається

у словах іншомовного походження	контраст — контрастний агент — агентство
у групах приголосних стц, стч	невістці, невістчин, артистці, кістці
у словах, написання яких треба запам'ятати	кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк, випускний, шістнадцять

1. Випишіть слова, у яких на місці пропуску **не треба** вставляти букву.

Хвас..нути, гіган..ський, студен..ство, цінніс..ний, хворос..няк, медаліс..ці, улес..ливий, кількіс..ний, очис..ний, фігурис..ці, невіс..чин, радіс..ний, турис..ці.

Підкресліть першу букву кожного випсаного слова. Із них має вийти назва харчового продукту.

- 2.** Спишіть слова, уставивши на місці пропуску букву **е** або **и**.

П..трушка, р..дис, шп..нат, пер..ць, з..рно, л..мон, гр..їпфрут, ап..льсин, пш..ниця, смо-
род..на, ч..решня, л..монад, с..тро, п..льмені, в..рмішель, смал..ць, пер..чниця, п..ч..риця,
с...лера, ц..буля, ш..пшина, в..делка.

- 3.** Спишіть слова, розкривши дужки.

Картопля(н/nn)ий, горохвя(н/nn)ий, невблага(н/nn)ий, вівся(н/nn)ий, да(н/nn)ий,
кни'яче(н/nn)ий, зробле(н/nn)ий, варе(н/nn)ий, бездога(н/nn)ий, студе(н/nn)ий,
здорове(н/nn)ий, розміша(н/nn)ий, (л/лл)ється, смаже(н/nn)ий, копче(н/nn)ий,
то(н/nn)а, ма(с/сс)а, гра(м/мм), пі(ч/чч)ю, сі(л/лл)ю, якіс(т/тт)ю, зеле(н/nn)ю, пі(ц/щ)а,
спаге(т/тт)і, хо(б/бб)і, кмітливіс(т/тт)ю.

- 4.** Спишіть речення, розкривши дужки й використавши лапки, де потрібно.

1. У ресторанах світу дуже популярна (К/к)отлета (П/п)о-(К/к)иївськи. 2. Смаколики (Л/л)ьвівської (К/к)онди-
терської (Ф/ф)абрики (С/с)віточ любить не тільки малеча,
а й дорослі. 3. Щосуботи ми всією родиною п'ємо (К/к)акао
й ласуємо (Н/н)аполеоном у кав'ярні неподалік (С/с)офії
(К/к)иївської. 4. Для приготування (Ш/ш)арлотки потріб-
ні такі інгредієнти: (П/п)шеничне (Б/б)орошно, цукор, яйце
(К/к)уряче, (В/в)ершкове масло, яблука й ванілін. 5. У по-
дарунковому наборі були льодяники, печиво (Ш/ш)ахматне
й цукерки (П/п)ташине (М/м)олоко. 6. Щороку на (І/і)вана
(К/к)упала наша родина влаштовує пікнік на (Д/д)ніпро-
вому березі. 7. Ніхто з хлопців нашого класу не записався на
(К/к)улінарний (Г/г)урток (П/п)ерепічка.

- 5.** Напишіть у зошиті рецепт приготування чаю, використавши подані слова.

Духм..яний, м..ята (м..ятний), всухом..ятку, прив..ялий, закип..ятити, медв..яний,
любов..ю, об..ємний, трав..яний, пор..ядок.

- 6.** Перепишіть у зошит українську народну пісню, розставивши розділові знаки.

Іди іди дощику
зварю тобі борщику
у новому горщику.
Винесу на дуба
покличу голуба.
Голуб буде пити
дощик буде лити.
Поки голуб прилетить
то голубка відлетить.
Тобі каша а нам борщ
щоб ішов густенький дощ!

- 7.** Спишіть народні вислови, розставивши розділові знаки.

1. Калач приїється а хліб ніколи. 2. Вари горщику борщ а я з хлопцями погomonю.
3. Гречана каша хвалилась ніби вона з коров'ячим маслом родилась. 4. Де сало шкварчить
там людей кишить. 5. Без солі без хліба немає обіда. 6. І я вчений на хліб печений бо їмо
хліб троякий чорний білий і ніякий. 7. Хліб і на ноги поставить і з ніг звалить. 8. Не хвали
кашу коли просо не посіяне. 9. Паляниця хлібова сестриця. 10. Сьорбайте хлопці юшку
а риба насподі.

8. Перегляньте експрес-урок «Швидкий сніданок» і під час повторного перегляду детально опишіть процес приготування омлету із сосисками.

Швидкий сніданок

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

На́чинка, куліна́рія, фарту́х, піа́ла, ку́рятина.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
жарити по рецепту
яйце всмятку
свіжий творог
кофе зі сливками
приємного апетиту

ПРАВИЛЬНО
смажити за рецептом
рідке/некруте яйце
свіжий сир
кава з вершками
смачного

Спишіть текст, уставивши пропущені букви **е** та **и**. Поставте розділові знаки.

Бувальщ..на

Павло Петрович пр..був першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів пр..вітно пр..йняв пр..їжджого поета. Пр..н..сли п..чені поросята пр..правл..ні перцем півники пахучі паляниці п..чінковий паштет пухкі пампушки під п..ч..ричною підливкою п..роги підсмажені плячки. Потім подали порцелянові полумиски полуниць порічок.

Почувши приємну повноту Павло Петрович подумав про прогулянку. Поліна Полікарнівна попросила прогулятись по Підгорецькому парку пом..луватись пр..родою послухати пташині переспіви. Пропозиція повністю підійшла поетові. Походили погуляли...

Прадавній парк порослий папороттю подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило пр..надними пахощами. Побродивши по парку пара пр..сіла під порослим плющем платаном. Пос..діли помріяли позітхали пош..пталися... (Є. Дудар).

§ 5. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

ПОВТОРЕННЯ

А. Розгляньте таблицю й коротко охарактеризуйте ознаки кожного типу мовлення.

Тип мовлення		
розповідь	опис	роздум

Б. Який із стилів мови (див. довідку) має такі ознаки?

- 1) Сфера використання — громадсько-політичне життя;
- 2) функція — повідомлення, вплив на читача;
- 3) форма: монолог, діалог;
- 4) мовні особливості: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, художні засоби, фразеологізми, риторичні запитання, тон мовлення пристрасний, оцінний.

Довідка. Стили мови: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У підвалі будинку, що на вулиці Стельмаха, у вентиляційному отворі застряг кіт. Виручати бідолашного заходилися мешканці сусідніх будинків. Близько сьомої вечора в четвертій пожежній частині повідомили, що кіт засунув голову у вентиляційний отвір і самотужки не може звільнитися.

— Ми не зобов'язані їхати на такі виклики, це мають робити комунальні служби й природоохоронні організації, — каже інспектор прес-центру служби «101» Ірина Курінна. — Порушуючи всі інструкції й норми, наша бригада з доброї волі допомогла тій тваринці. На місці події за допомогою електроперфоратора розширили отвір і звільнили kota (Г. Хомуляк).

А. У якому стилі написано текст? Який тип мовлення?

Б. Спробуйте переказати цей текст стисло, скориставшись способами ущільнення тексту:

- 1) відкиньте другорядну інформацію;
- 2) визначте найважливіші факти;
- 3) за можливості передавайте матеріал абзацу (три-п'ять речень) одним-двома реченнями.

В. Порівняйте свій стислий переказ із нашим варіантом. Більш чи менш стислою була ваша розповідь? Зробіть висновки.

У вентиляційному отворі одного з будинків на вулиці Стельмаха застряг кіт. Лише увечері його звільнили... пожежники.

Інспектор прес-центру служби «101» Ірина Курінна повідомила, що їхнім працівникам довелося порушити всі інструкції, аби врятувати бідолашного kota, хоча це мають робити інші організації.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Рятівники

Щороку 17 вересня українські рятувальники відзначають своє професійне свято. Ці люди гідні особливої поваги, адже іноді вони ризикують здоров'ям і життям, виконуючи свої професійні обов'язки. Саме завдяки їм тисячі людей повертають собі найціннішу річ — власне життя.

Рятувальникам-людям часто допомагають спеціально навчені собаки. Підготовка чотирилапих помічників — доволі непростий процес, який триває близько року. Але результати того варті.

Здатність реагувати в непередбачуваних ситуаціях, коли на кону стоїть життя, властива багатьом чотириляпим героям. Вони діють у супереч своєму інстинкту самозбереження, не вимагаючи за свої подвиги ні похвали, ні нагород. А є й такі собаки, які не проходили спеціального навчання для рятувальників, проте показали себе справжніми героями. Це вияв просто-таки фантастичної відданості людині.

Колись давно, ще в XIII столітті, в Альпах монахи вивели породу собак спеціально для порятунку людей у гірських районах. Монастир був названий на честь Святого Бернара. Тож не важко здогадатися, від чого походить назва великих благородних і добрих сенбернарів. Вони рятували життя тисячам людей.

Є легенда, яка оповідає про сенбернара, що рятував сорок людей, а сорок перший урятований завдав йому тяжкої травми.

Ніч в Альпах. Собаки, що після снігового бурану були спрямовані на пошуки людей у гірських снігових завалах, нічого не знаходили й, знесилені, поверталися додому — у монастир. Тієї ночі не повернувся тільки Баррі. Він відчував, що під снігом є люди й вони потребують допомоги.

Чуття не підвело — Баррі знайшов людину. Він ліг поряд, аби зігріти чоловіка своїм тілом, і став лизати йому обличчя, щоб той прийшов до тями. Чоловік прокинувся й подумав, що перед ним вовк. У результаті Баррі був тяжко поранений.

Залишаючи після себе криваві сліди й збираючи останні сили, Баррі дістався до монастиря, але через важке поранення він більше не міг рятувати людей. Баррі похований на одному з паризьких кладовищ. На його пам'ятнику напис: «Баррі, що рятував сорок чоловік і був убитий сорок першим».

Таких історій безліч... Пес Мухтар у роки Другої світової війни витягнув з окопів понад чотириста поранених солдатів. Сибірський хаскі Болто рятував сотні життів від дифтерії! Глухий далматинець витягнув із річки дівчинку, яка тонула. Пес із кличкою Роско рятував хлопчика під час пожежі, а сам при цьому дістав 30 % опіків шкіри.

Собаки рятують людину на суходолі, у воді, під землею й навіть у небі. Останнім часом рятувальникам на допомогу приходить найсучасніша техніка, але чуття та інтуїцію, якими володіють собаки, ніщо не здатне замінити. Їхні дії — це прояви найвищого ступеня відданості й любові до людини (За С. Бровченком).

- А.** Що виражає заголовок — тему чи основну думку тексту? Хто адресат і яка мета висловлення? До якого стилю належить цей текст?
- Б.** Прочитайте текст іще раз і підготуйте до нього складний план. За цим планом стисло перекажіть прочитане вголос. Скористайтеся планом роботи над стислим переказом.

План роботи над стислим переказом

1. Прочитайте (прослухайте) текст.
2. З'ясуйте стиль і тип мовлення, жанр тексту.
3. Подумки визначте найважливішу інформацію, відкинувши другорядну.
4. Прочитайте (прослухайте) текст удруге.
5. Складіть план переказу.

- 3.** Перекажіть текст за планом, не скорочуючи його надмірно й не перевантажуючи другорядною інформацією.

До речі...

Рятувальник і рятівник — ці слова розрізняються значенням.

Рятівник — той, хто рятує або рятував кого- або що-небудь.

Рятувальник — той, хто професійно рятує кого-, що-небудь, тобто працює в рятувальній службі.

- 4.** Прослухайте фрагмент телепередачі «Як підгодовувати птахів». Підготуйте складний план почутого тексту. Перекажіть цей текст за планом (усно).

Як підгодовувати птахів

§ 6. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «синтаксис» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Синтаксис — це розділ науки про мову, який вивчає будову й значення словосполучень і речень.

Syntaxis — поєднання, складання.

- Якщо основною одиницею фонетики є звук, лексикології — слово, то які ж одиниці синтаксису?

- Б.** Чи є зв'язок між визначенням поняття «пунктуація» та значенням цього слова в латинській мові, з якої воно походить?

Пунктуація — це розділ науки про мову, який вивчає правила вживання розділових знаків.

Punctum — крапка.

- Поміркуйте, чому важливо знати правила пунктуації. Використайте на підтвердження своїх думок розміщений під фото заклик без розділових знаків.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А.** Згадайте, що таке *словосполучення*, вибравши для правила матеріал із довідки.

Довідка: кілька слів, не менше двох повнозначних слів; поєднання, протиставлення; одне з яких головне, а друге залежне.

- Б.** Серед поданих сполук слів є лише одне словосполучення. Виберіть і назвіть його.

Ріки й озера; навколо озера; не замерзає; над струмком; Дніпро-ріка; чисте озеро; над морем.

- В.** Перевірте за алгоритмом, чи правильно ви зробили вибір.

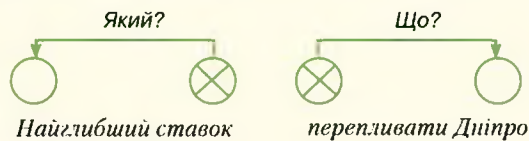
**ОЗЕРО ЗАСМІЧУВАТИ НЕ МОЖНА
ОБЕРІГАЙТЕ ПРИРОДУ**

Словосполучення поєднує два або більше повнозначних слова, одне з яких головне, а інше — залежне.

Питання ставлять від головного до залежного слова, наприклад: *найглибший ставок, перепливати Дніпро*.

Схематично наведені словосполучення мають такий вигляд:

⊗ — головне слово, ○ — залежне слово.

Залежне слово поглиблює значення головного.

Отже, слова в словосполученні поєднуються **за змістом** (залежне слово поширює чи поглиблює значення головного) і **граматично** (за допомогою закінчень і прийменників).

Слова в словосполучення можуть поєднуватися **тільки за змістом**: *стрілко текти, бажання поплавати, вдихати пірнаючи*. Як видно, залежне слово в таких випадках не має закінчення, бо воно незмінне (*стрілко* — прислівник, *поплавати* — неозначена форма дієслова, *пірнаючи* — дієприслівник).

Не вважають словосполученнями:

- 1) підмет із присудком: *крига розтає, плывить брижі*;
- 2) однорідні члени речення: *моря й озера, холодний і слизький*;
- 3) повнозначне слово із службовим: *поблизу затоки, за нею; тут за, поблизу* — прийменники;
- 4) стійкі сполуки слів — складні власні назви й фразеологізми: *Кривий Ріг, море по коліна*;
- 5) складені форми слів: *найменш бурхливий, будемо занурюватися*.

1. Знайдіть і прочитайте вголос тільки словосполучення.

Чорне море, дуже глибоко, навпроти джерельця, швидко заливати, товкти воду в ступі, річки й канали, понад лиманом, стрибати квакаючи, будуть наливати, океан мрій, найбільш солоне, гірські річки, води в рота набрати, страшний торнадо, спадає вода, затоки й протоки, ті струмки.

2. Випишіть словосполучення у дві колонки: у першу — у яких слова пов'язані і за змістом, і граматично, у другу — тільки за змістом.

Вода з криниці, глибоко пірнати, бажання пити, щедро зволожувати, кручі Дніпра, добре орошений, поема про море, океан мрій, дощова вода.

3. Випишіть із кожного речення по одному словосполученню, уставивши пропущені букви **е(є)**, **и(ї)**.

1. Море п..р..плисти — не кусок хліба з'їсти. 2. Ложкою не вич..рпа..ш води з моря. 3. Вода м'яка, а камінь проб..ває. 4. Кожна жаба своє болото хвал..ть. 5. Хоч ріка і нев..личка, а б..р..ги ламає. 6. Без води й борщу не звар..ш. 7. Вив..ли його на чисту воду. 8. Реш..том воду не носять. 9. Не вил..вай каламутну воду, доки чисту не знайд..ш.

4. Прочитайте. Виберіть лише ті сполуки слів, які не є словосполученнями. Складіть і запишіть по одному реченню з вибраними сполуками.

Наливати холодну воду, товкти воду в ступі, солодка вода, дути на холодну воду, напиться води, занурити у воду, водою не розлити.

5. Прочитайте текст. Випишіть по одному прикладу сполук слів, які не є словосполученнями. Вибираючи їх, орієнтуйтеся на п'ять пунктів, що вміщені в теорії (с. 21). Перекладіть назву згаданого в тексті журналу.

Скільки води ми повинні випивати за день?

Як відомо, науковці весь час щось піддають сумніву. І щодо споживання води вони теж мають свою думку. Нещодавно вчені Гарвардського університету провели дослідження, які показали, що протягом дня людина має випивати 5–6 склянок води (1–1,5 л). У цю дозу входять усі види рідини: просто вода, суп, борщ, і чай, і компот... Результати дослідження були опубліковані у відомому виданні «Clinical Journal of Sports Medicine». Експеримент показав, що надмірне споживання води може призвести до браку натрію, унаслідок чого може з'явитися запаморочення, головний біль і навіть блювота. Аби такого не сталося, учені рекомендують більш уважно дослухатися до свого організму і фізіологічного відчуття спраги.

6. Прочитайте й перекажіть текст. Випишіть виділені словосполучення й побудуйте до них схему.

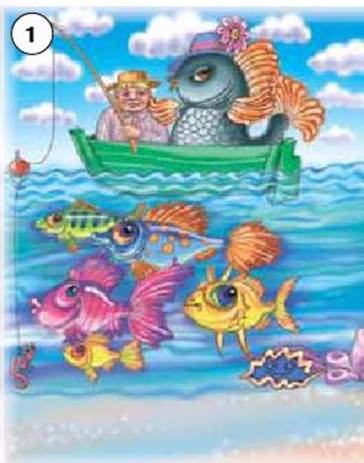
Легенда Шацьких озер

Усі, хто бували на мальовничих Шацьких озерах, чули легенду про великий *острів посеред озера* Світязь. Його існування дивує тим, що саме в цій частині водойми глибина сягає п'ятдесяти метрів. Як же міг там утворитися острів? Коли наука розводить руками, у свої права вступають легенди й міфи. Ось одна з таких оповідок.

Колись давно на місці озера Світязь були розкішні поля та луки, десятки сіл і величезний замок, яким правила молода княгиня. Однак розпочалася війна, і фортеця була *оточена ворогами*. Не бажаючи здаватися в тяжку неволю, княгиня звернулася *з молитвою до Бога*, щоб той захистив її і вірних людей.

Як тільки вона вимовила останні слова, замок пішов під землю, а *навколо нього розлилися* води, потопивши військо агресорів. *Відтоді з'явилося* озеро, а величні дерева острова нагадують фортечні мури.

7. Розпізнайте за ілюстраціями художні твори, які ви читали на уроках української літератури в 6 класі. Опишіть трьома–п'ятьма реченнями одну із зображених ситуацій, пов'язаних із водоймами. У кожному реченні підкресліть ризикою по одному словосполученню.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Течія, кіломе́тр, русло́, посере́дині, джерело́.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у повній мірі
шириною два кілометра
не дивлячись на перешкоди
уталити жажду
уїхати на море

ПРАВИЛЬНО
повною мірою
завширшки два кілометри
незважаючи на (попри) перешкоди
утамувати спрагу
поїхати до моря

До речі...

Піти по воду чи за водою? Коли треба назвати мету дії, то вживають прийменник **по**: *піти по хліб, сходити по воду, поїхати по гриби*.

Піти за водою — фразеологізм; він означає «пропасти, безслідно зникнути».

1. Прочитайте текст і доберіть до нього заголовок. Випишіть із тексту десять слово-сполучень і побудуйте до кожного схему.

Японець Масару Емото захопився чарівними властивостями води: він грав для неї різну музику, а потім миттєво її заморожував і фотографував. Красиві симетричні кристали формувалися під мелодії Баха, Шопена й Шумана, а хаотичні й потворні виникали під звуки важкого року. Дивні й по-особливому закручені народжувалися в переливах джазу. Так само вода сприймає й те, що ми кажемо: на лайку вона реагує безформними фігурами, а на добрі слова — витонченими й ніжними малюнками.

Емото провів ще один кумедний експеримент: він поставив на полицю дві закриті банки з вареним рисом. Одній банці його учні регулярно протягом тижня казали: «Дякую!», а іншій: «Ти дурень!» Через тиждень у першій банці рис прокис, але залишився білим і набув приємного оцтового аромату, у другій — почорнів і згнив, а його сморід пробивався навіть крізь кришку.

Учений зробив висновок: добро сильніше за зло. Такі зміни відбуваються і з нами під зовнішнім впливом: усе гарне й добре нас омолоджує й зміцнює, а зле завдає болю й страждань (За Г. Зайцевою).

2. Перегляньте фрагмент із фільму «Вода», після чого кількома реченнями висловіть свої враження так, щоб зацікавити цією інформацією ваших знайомих.

§ 7. ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте словосполучення й поміркуйте, за якою ознакою їх згруповано у дві колонки.

стрибки з жердиною
систематично тренуватися
особливо ефективно

зірки українського спорту
проплисти велику відстань
уникати ризикованих рухів

Б. Прочитайте словосполучення й визначте в кожному з них головне слово.

складне тренування
легка атлетика
пружні м'язи

грати в хокей
бити по воротах
подавати кутовий

доволі швидко
надзвичайно міцно
радісно через перемогу

В. Поміркуйте, за якою ознакою згруповано ці словосполучення.

За кількістю слів словосполучення поділяють на прості й складні.

Прості словосполучення утворені з двох повнозначних слів (самостійних частин мови): *опорний стрибок, виконувати вправи.*

Складні словосполучення утворені з трьох або більше повнозначних слів: *вправи на паралельних брусах, початок вільних вправ.*

За способом вираження головного слова словосполучення поділяють на:

- 1) **іменникові:** *порада тренера, абсолютна першість;*
- 2) **прикметникові:** *найкращий у веслуванні, готовий позмагатися;*
- 3) **числівникові:** *п'ятеро футболістів, один із найсильніших;*
- 4) **займенникові:** *хтось із своїх, кожен з учасників;*
- 5) **дієслівні:** *нахилити голову, опускаючи руки;*
- 6) **прислівникові:** *радісно від перемоги, надзвичайно швидко.*

1. Знайдіть лише складні словосполучення й прочитайте їх.

Кубок Європи з кікбоксингу, найбільш сильний боксер, вибороти перемогу, плавати в Чорному морі, будемо працювати щотижня, поступитися чеській фігуристці, перемога в юніорських змаганнях, плавання на короткій воді, бронзовий призер.

2. Випишіть у зошит словосполучення в такій послідовності:

- а) іменникові;
- б) прикметникові;
- в) займенникові;
- г) дієслівні.

Вилучити двох гравців, спортивна форма, хтось із веслувальників, види східних єдиноборств, кожен із нас, найкращий у фехтуванні, заміна півзахисника, неймовірно сміливий, ніким не перевершений, пройдений за півхвилини.

3. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. *Стометрівка* стала своєрідним випробуванням для хлопців і дівчат (*«Київська правда»*). 2. У *вищій* не залишилося команд, які б не знали смаку перемоги. 3. Граючи із середини другого тайму в меншості, *«Барселона»* раз у раз відпускала нападників *синіх*, і біля гостьових воріт стало спекотно. 4. Нещодавно в Україні з'явився ще один *«бол»* — аквабол (*«Україна молода»*). 5. Динамівці знову потішили своїх *фанів* на відкритому тренуванні (*«День»*). 6. Футболісти готуються до штурму в Баварії (*«Газета по-українськи»*). 7. Турнір двоколовий, оскільки спочатку майже 70 шахістів із 16 країн виборюватимуть путівки до фіналу, а потім почнеться змагання за принципом *«плей-оф»* (*«Вечірній Київ»*).

- А. З кожного речення випишіть по одному словосполученню й визначте його вид:
1) за кількістю слів; 2) за способом вираження головного слова.
- Б. Розкрийте значення виділених слів. Поміркуйте, чому саме в спортивній галузі так багато неологізмів іншомовного походження.

4. Утворіть синонімічні словосполучення. Визначте засоби граматичного зв'язку. З'ясуйте, чи змінилися ці засоби після зміни словосполучення.

Зразок: збірна України — українська збірна.

Ольжині ковзани, вода з моря, кросівки тренера, виправи для ранку, життя без турбот, дерев'яні лижі, медаль із золота, першість континенту, збірна чоловіків, змагання взимку, куртка з пуху, гумові ласті.

5. Перетворіть прості словосполучення на складні.

Зразок: швидко бігати — надзвичайно швидко бігати.

Долати перешкоди, побити рекорд, робота над диханням, глибокий видих, прогнати-ся вперед, правильна постава, рух плечима, спиратися на сидіння, забити гол.

6. Прочитайте гумореску й виконайте завдання.

Рекорд

— Поздоров мене, браток! —
Каже Федір гордо. —
Я учора встановив
Справжнього рекорда.
Триста метрів прошмаляв
Десь за півхвилини —
Мотоцикла перегнав
І автомашини.

Недовірливий Мусій
Скоса подивився:
– А чого ж у тебе ніс
Так перекосився?
– Як «чого»? Та я ж тому
І ушкварив кроса,
Що трамвайними дверима
Прищипнуло носа.

П. Глазовий

- А.** Випишіть із гуморески дієслівні словосполучення.
- Б.** Згадайте, що *розмовну (просторічну)* лексику використовують у невимушеному й неофіційному спілкуванні. Знайдіть просторічні слова й доберіть до них нейтральні відповідники.

- 7.** Напишіть інструкцію з виконання ранкової вправи, використавши кілька наведених дієслів і прислівників. Підкресліть словосполучення.

Дієслова: згинати, знаходитися, зупинятися, кидати, ковзати, напружувати, натискати, підстрибувати, повертати, спиратися, рухати, махати, опускати, піднімати, присідати, стояти.

Прислівники: вгору, горілиць, навідліг, навприсядки, навпіл, навшпиньки, обіруч.

Схема синтаксичного розбору словосполучення

1. Визначте головне й залежне слово.
2. Поставте питання від головного слова до залежного.
3. Визначте вид за способом вираження головного слова.
4. Визначте вид словосполучення за будовою.
5. Накресліть схему.

Зразок письмового розбору

Хоч художня гімнастика й олімпійський вид спорту, проте не підпорядковується олімпійському принципу «Швидше, вище, сильніше».

Художня гімнастика — словосполучення, іменникове, просте.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Дворазóвний, стрибáти, горілиць, завдáння, заняття.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
відмінити тренування
заняття продовжується годину
бігати біля години
тренуватися по графіку
давайте поплаваємо

ПРАВИЛЬНО
скасувати тренування
заняття триває годину
бігати близько години
тренуватися за графіком
поплаваймо

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Марадона з нашого класу

Коли він уперше з'явився в класі, ми не знали, що це нам щастя з неба звалилося. Ніхто не міг навіть запідозрити в тому тихтійкуватому хлопцеві Марадону. Він був ніби сонний, і, здавалося, ніщо у світі не може розворушити його. Коли ми йшли грати у футбол — це було після уроків, — нікому й на думку не спало запросити його, хоч у нас і бракувало одного гравця. Хто б міг подумати, що він перестає бути вайлом, тільки зачує гупання м'яча.

Уже не пригадаю, як він усе-таки потрапив із нами на стадіон. Зате добре пам'ятаю, що було далі. Він підхопив м'яч у центрі поля і, жонглюючи, проніс його до воріт. Обминув воротаря, як стовп, перекинув м'яч із ноги на ногу, потім — коліном його на голову й головою обережно скинув у сітку. Як на тренуванні, коли ніхто не заважає. Але ж це було не тренування, а двостороння гра. Навкруг нього стояли, роззявивши рота, троє захисників. Це був майже шок. Таке ми бачили тільки по телевізору, у репортажах чемпіонату світу.

Уважно придивившись до нього, я раптом зрозумів: це ж викапаний Марадона (*За М. Слабошницьким*).

А. З перших трьох речень випишіть усі можливі словосполучення й визначте вид кожного з них: 1) за кількістю слів; 2) за способом вираження головного слова.

Б. Навчіться стисло переказувати текст (*усно*).

2. Переглянувши експрес-урок, доберіть і запишіть десять словосполучень із прикметниками найвищого ступеня порівняння.

Префікс най-

§ 8. РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте записи в обох колонках.

За вісімдесят вісім днів, хіт співачки, співачка Адель, британська співачка, у ресурсі Ютуб, один мільярд переглядів.

За вісімдесят вісім днів хіт «Hello» британської співачки Адель набрав у ресурсі Ютуб один мільярд переглядів.

Б. За допомогою словосполучення чи речення легше й точніше можна передати думку?

В. Прочитайте обидва записи.

чарівна мелодія

Чарівна мелодія?

Г. Поміркуйте, чи можна за допомогою словосполучення запитати про щось. Зробіть відповідні висновки, давши відповіді на запитання.

- Будівельним матеріалом чого є словосполучення?
- Чому важливо вміти будувати речення?

Речення — це одне або кілька слів, що виражають відносно закінчену думку. *Лунає в повітрі весела пісня жайворонка* (М. Коцюбинський). *Музика покликана народжувати полум'я душі* (Л. ван Бетховен).

Слова в реченні поєднуються за змістом і граматично (за допомогою закінчень і службових слів). Речення треба вимовляти з певною інтонацією. Якщо слово *боляче* вимовити з окличною інтонацією, то воно перетвориться на речення: *Боляче!*

У кінці речень на письмі ставлять крапку, три крапки, знак питання або знак оклику. Порівняйте ознаки словосполучення й речення.

Словосполучення	Речення
є поширеною назвою предмета або поняття	виражає закінчену думку
складається зі слів	складається зі слів і словосполучень
має головне й залежне слово	має граматичну основу й другорядні члени речення
не має інтонаційної завершеності	має інтонаційну завершеність

Види речень

За метою висловлювання		
розповідні	питальні	спонукальні
розповідь, повідомлення про якісь факти, події чи явища	запитання, що спонукає співрозмовника до відповіді чи роздумів над нею	спонукування до дії у формі прохання, поради, наказу
крапка (.), знак оклику (!), три крапки (...)	знак питання (?)	крапка (.), знак оклику (!)
<i>Слухаю пісні Святослава Вакарчука.</i>	<i>Слухаєш пісні Святослава Вакарчука?</i>	<i>Слухай пісні Святослава Вакарчука!</i>

Якщо розповідне, питальне чи спонукальне речення вимовити з підсиленою інтонацією, із сильним емоційним почуттям, то в кінці нього треба поставити знак оклику. Отже, за емоційним забарвленням речення бувають **неокличні** (*Ти любиш поп-музику?*) й **окличні** (*Ти любиш поп-музику?!).*

За складом граматичної основи	
односкладні	двоскладні
один головний член речення — або підмет, або присудок: <u>Граєш</u> на музичному інструменті?	два головні члени речення — і підмет, і присудок: <u>Ти граєш</u> на музичному інструменті?

За наявністю другорядних членів речення	
непоширене	поширене
немає другорядних членів речення: <u>Концерт починається.</u>	є один або більше другорядних членів речення: <u>Концерт починається о сьомій.</u>

За кількістю граматичних основ	
просте	складне
одна граматична основа: <u>Олег Скрипка завітав</u> на гостину до «Світського життя».	дві або більше граматичних основ: <u>Артист зізнався, що він у дитинстві мріяв про скрипку, але довелося вчитися</u> гри на баяні.

1. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням (усно).

1. Червону руту не шукай вечорами (*В. Івасюк*). 2. Там, де для когось тільки лютий за вікном, на моїй вулиці давно уже весна (*С. Вакарчук*). 3. Танцює радісно юрба, хміліє місяць, пахнуть квіти (*К. Гнатенко*). 4. Не сумуй, моя зоре, на небі! (*І. Білик*). 5. Нам танок не зупинити цей! (*О. Ксенофонов*). 6. І хто сказав, що щастя забагато не буває? (*О. Положинський*). 7. Не дивись на мене, грай, музику, грай! (*В. Куровський*). 8. Я піду до річечки стрічати зірочки (*О. Скрипка*). 9. Як назвати зорі вночі, що діамантами на небі сяють? (*І. Білик*).

ЗАУВАЖТЕ!

Питання, які не потребують відповіді, називають **риторичними**. Їх часто використовують як художній прийом у ліричних творах. Ліричний герой (героїня) за допомогою риторичних питань ділиться своїми емоціями й почуттями, наприклад:

За літнім сонцем іде злива.
І я дивуюсь сама часом:
Чому не віримо ми в диво?
Чому не віримо ми в щастя?
А. Матвійчук

2. Спишіть речення й підкресліть граматичні основи. Назвіть вид кожного речення за складом граматичної основи.

1. Старі фотографії на стіл розклади, дитячі історії смішні розкажи, і справжнім друзям, не забудь, подзвони. 2. А до берега тихо хвилі несуть поранені душі живих кораблів. 3. Намалюю на папері дракончиків злих і буду з ними битися один на один. 4. Лікує час, але не повертає дні в календарі на стіні. 5. За гроші не купити тільки час. 6. Відповів мені мудрий Бог вічним небом і золотом зірок. 7. Притулися тихенько й обійми мене ніжно (*А. Кузьменко*).

3. Спишіть речення, поширивши їх другорядними членами.

1. Звучить римейк. 2. Постер здивував. 3. Розповідає кліпмейкер. 4. Техно-музика вражає. 5. Ретро-шоу триває.

Римейк — новий варіант старого музичного запису, кінофільму.

Кліпмейкер — виробник кліпів.

Постер — яскравий плакат, що рекламує виступ музичного гурту.

Техно-музика — музика, що виконується в стилі техно.

Ретро-шоу — шоу в стилі давніх часів.

ЗАУВАЖТЕ!

В українській мові порядок слів у реченні *вільний*. Він може бути прямим і непрямым. *Прямий* порядок слів вважається нейтральним: підмет стоїть перед присудком, додаток — після слова, від якого залежить, а означення перед означуваним словом. Наприклад: Сучасні музиканти шукать нових ефектів.

У реченнях з *непрямим* порядком слів (*інверсія*) з'являються додаткові відтінки, посилюється увага на якомусь предметі чи ознаці. Наприклад: Ефектів нових шукать сучасні музиканти.

4. Перебудуйте ті речення, що мають виділене слово, у такий спосіб, щоб у них був непрямий порядок слів. Мета — наголосити на виділених словах. Запишіть текст.

Від мого дитинства всі можуть бути **в шоці**. Пам'ятаю два ящики мандаринів від тітки з Києва. У шість років мій дядько Славко дозволив керувати **величезним лісовозом**. Щоправда, я сидів у нього на колінах і крутив кермо. Страшно було, але крутив його (*Із спогадів А. Кузьменка*).

5. Перегляньте кліп Тіни Кароль «Намалюю тобі зорі...». Спробуйте виявити речення за такими ознаками: просте, спонукальне, односкладне. Запишіть це речення (*за бажанням*).

Намалюю тобі зорі (*зворушлива пісня*)

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Голос країни

«Голос країни» — телевізійне співоче талант-шоу, що виходить на телеканалі «1+1». Головна відмінність проекту полягає в тому, що участь у конкурсі забезпечують насамперед вокальні здібності й талант. Зовнішність і вік учасників мають вторинне значення.

А як же проводиться конкурсний відбір? На першому доєфірному етапі найкращі голоси шукають по всій країні. На другому етапі проводять «сліпі прослуховування», коли чотири тренери роблять свій вибір, орієнтуючись виключно на голос, бо слухають учасників шоу, сидячи спиною до сцени.

Коли кожен із тренерів зібрав свою команду, розпочинаються змагання.

Цікаво, що шоу «Голос країни» знаходить не тільки таланти, а й єднає своїх учасників у родини. Так, фіналісти першого сезону Антоніна Матвієнко й Арсен Мірзоян хоч і не стали переможцями, проте знайшли, можливо, своє найбільше щастя: закохавшись, вони одружилися, і нещодавно в них народилася дівчинка. Її назвали Ніною, на честь бабусі — народної артистки України Ніни Матвієнко.

Можливо, ваш талант ще не оцінили? Тоді спробуйте й свої сили!

А. Випишіть прості речення й підкресліть граматичні основи.

Б. Визначте й запишіть вид кожного речення (*за зразком*) за такими ознаками:

- за складом граматичної основи;
- за метою висловлювання;
- за наявністю другорядних членів речення;
- за емоційним забарвленням.

Зразок. Зовнішність і вік учасників мають вторинне значення (*двоскл., пошир., неокл., розпов.*).

7. Напишіть про свого улюбленого співака (співачку) або музичний гурт, чим вони вам подобаються. Використайте розповідне, питальне й спонукальне речення (*три-п'ять речень*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Як ви розумієте зміст приказок? Запам'ятайте їх.

- Дотанцювались, що без хліба zostались.
- Де немає співця, послухаєш і горобця.
- Співаєш добре, а перестанеш — ще краще.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
музикальна школа
розкрити каталог
давайте заспіваємо
у якості музиканта
прийняти участь

ПРАВИЛЬНО
музична школа
розгорнути каталог
заспіваймо
як музикант
узяти участь

Прочитайте фрагмент інтерв'ю й виконайте завдання.

За короткий період український гурт Онука став надяскравим явищем у музичному житті країни. Солістка гурту Ната Жижченко називає свої твори «симбіозом української електронної музики з українським етнокорінням». І це не випадково, бо Ната — онука майстра народних інструментів і музиканта Олександра Шльончика, завдяки якому проєкт дістав гучну й трепетну назву Онука.

— У Ваших концертах задіяні різні народні інструменти, які «співпрацюють» з електронною музикою. Можливо, є інструменти, що опираються на електроніку, виявляючи силу своєї автентичності?

— Примусити звучати в електронній музиці можна все що завгодно. Головне — підхід. Щоправда, деякі народні інструменти в акустичному плані важко повноцінно відтворити на живих концертах. Наприклад, коли на першому концерті бандурист грав разом із нами, то його було важко відзвучити звичайним мікрофоном.

Бандура — узагалі чутливий інструмент. Не кожен простір його сприймає. Якось сказала бандуристові: «Хочеш грати — перероби бандуру на електричну, як електрогітара». Наступного дня приходить наш бандурист із бандурою й кабелем для підключення!

Таким чином у нас грають і цимбали, і всі народні інструменти, підлаштовані під сучасне обладнання.

— Ната, шанувальникам відомо, що одним із важливих і навіть сакральних інструментів у Вашій творчості є сопілка. Ви з нею нерозлучні, як Лукаш у «Лісовій пісні» Лесі Українки. Пам'ятаєте свою першу сопілку?

— Моя перша сопілочка шестидіркова. Її тональність можна було змінювати на півтону, розкручувати, закручувати. На ній я вперше зіграла в чотирі рочки. У дитинстві в мене були тільки дідусеві сопілки, бо він мій головний наставник і майстер. Він створював ці інструменти, налаштовував їх під мій об'єм легенів, під мої маленькі пальці ... (ZN.UA. К. Константинова).

А. З'ясуйте за словником лексичне значення не зрозумілих вам слів.

Б. Випишіть прості речення. Підкресліть підмети й присудки. Визначте й запишіть вид кожного речення за зразком вправи 6.

В. Доберіть заголовок, вибравши фразу з інтерв'ю.

§ 9. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

ПОВТОРЕННЯ

- Який із стилів мови (див. довідку) має такі ознаки?
 - 1) *Сфера використання* — ділові стосунки;
 - 2) *функція* — урегулювання службових стосунків;
 - 3) *форма*: монолог, діалог;
 - 4) *мовні особливості*: нейтральна лексика, мовні кліше, стислість викладу, послідовність, повні речення?

Довідка. Стили мови: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній.

Протокол — це документ, у якому фіксують хід і результати проведення нарад, засідань, зборів, конференцій. У протоколах відображають усі виступи з питань, що розглядаються, а також ухвалені в результаті обговорення рішення.

Цей документ складає секретар або інша спеціально призначена для цього особа. Підписують протокол голова зборів і секретар.

Реквізити протоколу:

- назва виду документа;
- порядковий номер;
- назва заходу (*збори, нарада, конференція тощо*);
- назва установи (*підприємства, організації*), де відбувається захід;
- дата проведення;
- місце складання (*назва населеного пункту*);
- прізвища й ініціали присутніх (або кількість присутніх);
- посади, прізвища, ініціали голови зборів і секретаря;
- порядок денний (у називному відмінку) із зазначенням доповідей із кожного питання;
- основний текст;
- перелік додатків до протоколу із зазначенням кількості аркушів і примірників;
- підписи голови й секретаря.

Основний текст протоколу ділять на розділи, які відповідають пунктам порядку денного. Кожен розділ нумерується (1, 2, 3 і т. д.).

Розділи протоколу містять такі складники.

Слухали	Виступили	Ухвалили
прізвище доповідача й тема доповіді; зміст доповіді	прізвища тих, хто виступає; зміст виступу	ухвалене рішення

Якщо присутніх на зборах (наradі, конференції тощо) багато, то треба зазначити тільки їхню кількість. Дата проведення заходу і є датою протоколу.

За обсягом інформації протоколи бувають трьох видів:

- *стислі* (у них записують лише обговорювані питання, прізвища доповідачів, ухвалені рішення);
- *повні* (вони відрізняються від стислих поданням виступів доповідачів та інших учасників);
- *стенографічні* (у них записують дослівно всі виступи, репліки, запитання, відповіді).

- 1.** Прочитайте зразок протоколу й виконайте завдання.

Зразок

ПРОТОКОЛ № 7
загальних зборів колективу Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

11.10.2016

м. Київ

Голова: Кравчук І. В.

Секретар: Хоменко В. А.

Присутні: працівники інституту – 79 осіб (список додається)

Порядок денний

1. Підготовка студентів до фольклорної практики.
2. Робота з підготовки щодо використання записувальних пристроїв.

СЛУХАЛИ:

Пащенко В. С. Інформація керівника фольклорної практики.

ВИСТУПИЛИ:

Метенко О. М. вніс пропозицію поділити студентів на групи, чітко визначити кожному завдання й години роботи на практиці.

Литвиненко Г. С. зазначив, що до початку практики треба підготувати анкети (опитувальники).

УХВАЛИЛИ:

1. Усім студентам узяти участь у фольклорній практиці.
2. Доручити керівникові практики скласти графік робіт.
3. Поділити студентів на групи й визначити місце й час роботи на практиці.

Голова
Секретар

(підпис)
(підпис)

І. В. Кравчук
В. А. Хоменко

А. Зверніть увагу на оформлення: місце кожного реквізиту, використання великих літер, розділових знаків.

Б. Визначте вступну й основну частину. З'ясуйте, який цей протокол за обсягом: стислий, повний чи стенографічний.

- 2.** Складіть протокол на одну із ситуацій: 1) батьківські збори вашого класу; 2) нарада з питань підготовки до тижневої екскурсії в м. Одесу; 3) засідання членів спортивної секції вашої школи.

- 3.** Ви знаєте, що ділові папери пишуть в офіційно-діловому стилі. Поміркуйте, чому саме в протоколі можуть бути вкраплення публіцистичного й навіть розмовного стилю.

§ 10. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ

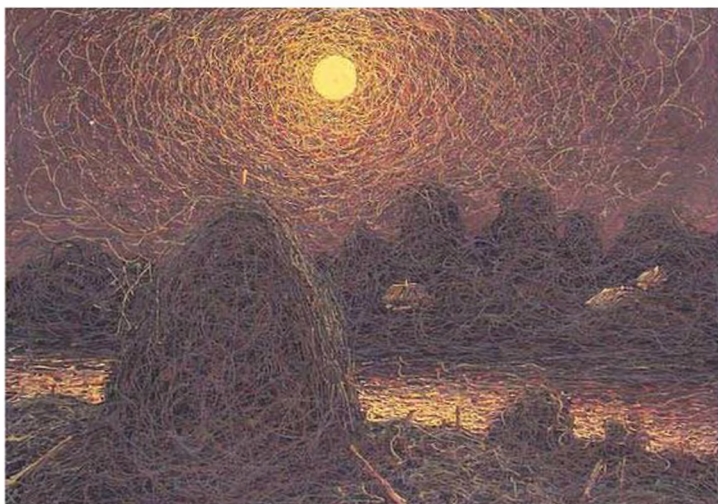
СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення й назвіть головні члени.

1. Дивовижні пейзажі Івана Марчука. 2. Вони вражають технікою виконання. 3. Ви-словте свої враження від цих картин.

Б. Пригадайте, якими бувають речення за складом граматичної основи. Визначте тип кожного наведеного вище речення.

В. Чи можна сказати, що один із видів простих речень — односкладне чи двоскладне — не завершене?

І. Марчук. Із циклу «Пейзажі»

Повнозначні слова в реченні поєднуються *граматичним зв'язком* і *за змістом*. Другорядні члени речення залежать від головних або від інших другорядних.

Між підметом і присудком існує такий граматичний зв'язок: присудок вимагає підмета у формі називного відмінка, а підмет, у свою чергу, підпорядковує присудок, визначаючи його форми особи, числа й роду. Отже, підмет і присудок перебувають у взаємозв'язку.

Підмет — головний член двоскладного речення, який означає особу, предмет, опредмечену дію чи абстрактне поняття й відповідає на питання *хто? що?*

Наприклад: Натюрморти Катерини Білокур вражають філософським осмисленням життя. Малювання квітів захоплювало її змалку. У другому реченні підмет означає *опредмечену дію* (пор.: *малювати* — *малювання*, *читати* — *читання*).

За способом вираження підмети поділяють на прості й складені.

Простий підмет виражається одним словом — іменником або займенником (рідше — іншими частинами мови в значенні іменника). Наприклад: *Її полотна глибоко розкривають навколишню дійсність. Багатьом людям вони нагадують рідний дім. Одні викличуть із глибин пам'яті завітчану галявину в лісі, інші — мамин садок. Після споглядань робіт Катерини Білокур «барвисто» вже звучить і сприймається інакше, якось яскравіше й рельєфніше.*

Складений підмет виражається двома й більше повнозначними словами.

Способи вираження складеного підмета

сполучення двох іменників (конструкція «хтось із кимось»)	<i>Жінка з дитиною <u>притягають</u> до себе погляд на картині К. Моне «Поле маків».</i> Пор.: <i>Батько з дочкою <u>пішли</u> до ставка і Батько з дочкою <u>пішов</u> до ставка.</i>
сполучення числівника з іменником (словосполучення з кількісним значенням)	<i>Багато художників <u>оспівують</u> природу у своїх творах.</i>
сполучення двох займенників	<i>Кожен із нас <u>захоплюється</u> роботами французьких художників початку ХХ ст.</i>
складна власна назва	<i>«Запорожці <u>пишуть</u> листа турецькому сиртани» експонуються в Харківському художньому музеї. Ілля Рєпін <u>створив</u> дві версії цього полотна.</i>
фразеологізм	<i>Працювати до сьомого поту — <u>звичка</u> багатьох залюблених у свою справу митців.</i>

Підмет разом із залежними від нього другорядними членами речення становить групу підмета, а присудок із залежними від нього другорядними членами — групу присудка. Наприклад: *Пастельні барви Івана Марчука / додають спокою і легкості.*

ЗАУВАЖТЕ!

Щоб перевірити, чи правильно ви визначили підмет, спробуйте замінити його відповідними займенниками *він, вона, воно, вони* (у називному відмінку). Якщо така заміна в реченні можлива, то ви не помилилися: це — підмет. Наприклад: *Протягом усього життя художниця малювала квіти.* Пор.: *Протягом усього життя вона малювала квіти і Протягом усього життя вона малювала вони (?).* Ні, вона малювала *їх*. Отже, висновок: підмет не *квіти*, а *художниця*.

- 1.** Прочитайте речення. Знайдіть у них підмети й скажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Коли настав час писати конкурсну роботу в Академії мистецтв, Кричевський звернувся до весільного обряду. 2. Його «Наречена» розповідає саме про кульмінаційний момент цього свята — прибирання подругами молодої до вінця. 3. Усе оповив золотавий серпанок вечірньої пори. 4. Він надає простому за змістом мотиву особливої значущості (Ю. Белічко). 5. Два кольори домінують на картині Олександра Мурашка «Дівчина в червоному капелюсі». 6. Червоний відразу впадає в око, а чорний контрастує з лицем дівчини й головним убором. 7. Вражати — завдання будь-якого художника.

- 2.** Спишіть речення. Уставте пропущені букви **е, и** й підкресліть підмети.

1. «Ворожіння на вінках» — одне з найкращих полот...н Івана Соколова. 2. Він зобразив сцену на бер...зі річки, розділивши п...рсонажів на дві групи. 3. Ліворуч три дівч...ни, освітл...ні теплим с...йвом річки, пускають на воду вінки. 4. Праворуч ще кілька дівчат відчальують від бер...га на човні. 5. «Оч...рет на Дніпрі поблизу Олешок» Івана Айвазовського вперше був представл...ний на академічній виставці в Петербурзі (Ю. Белічко). 6. Марія Примаченко створила у своїх роботах власний фантастичний світ. 7. Супутниками її творчого життя були акварель з гуашшю. 8. «Гороховий звір» став справжнім

ш..девром серії про тварин. 9. На картині зображ..ний в..ликий помаранч..во-рожевий звір. 10. Коли народилася ця по-д..тячому наївна істота, художн..ці було майже сімдесят років! 11. Нині багато творів Марії Примаченко експонуються в Парижі, Празі, Монреалі, Києві (*М. Шинкарук*).

До речі...

Картини пишуть чи малюють?

Слова **писати** й **малювати** — синоніми в значенні «створювати твір живопису». Хоча в середовищі професійних художників частіше послуговуються словом *писати*.

Між іншим, *рисувати* — не росіянізм, це слово означає «відтворювати на площині лінійні образи зображуваних предметів, робити їх контурний рисунок».

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Е. Андіївська. Південь. 2000 р.
2000 р.

Комахи-бегемоти Емми Андіївської

Особливе місце серед сучасних українських митців посідає незвичайна письменниця й художниця Емма Андіївська. Чому незвичайна? Зверніть увагу на її картини, вони й справді не такі, які ви звикли бачити. Комахи-бегемоти з великими очима (за визначенням самої художниці) літають, ніби в космосі. Зверніть увагу, в одній істоті живе малюсінька комаха й величезний бегемот! Таке поєднання здивує будь-кого. Незмінні герої картин Емми Андіївської живуть у Всесвіті, а може, у вигаданій художницею країні.

- А. Пригадайте, які казки Е. Андіївської ви читали в 6 класі? Про що вони?
- Б. Випишіть із речень граматичні основи й перекажіть за ними текст.

4. Прочитайте уривок із вірша й виконайте завдання.

Візьмуся малювати я картину
Не пензлем на полотнах, а словами
Про хмарну млу, мов осені хустину,
Що вогкий сум ятрить над головами...
А з ним зітхнуть із дощового неба
Повівом вітру дум прадавніх злеті:
— Коли метелика створити треба,
То значить мусиш стати ним, поете!..

Т. Чорновіл

- А. Знайдіть і назвіть підмети. Визначте, якими частинами мови вони виражені.
- Б. Пригадайте, що таке *непрямий порядок слів*. Знайдіть і прочитайте приклади інверсії.

5. Складіть і запишіть речення, увівши в них сполуки слів у ролі підмета. Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте спосіб вираження кожного підмета.

Усі ми, кілька днів, Карпатські гори, Західна Україна, Вікторія Андріївна, бити байдики, Чорний Черемош (річка в Карпатах), кожен із нас, фарба з пензлями.

6. Перегляньте експрес-урок «Картини пишуть маслом чи олією?» і запишіть одним реченням відповідь. Підкресліть граматичну основу.

Картини пишуть маслом чи олією?

7. Розкрийте значення приказки *На колір і смак товариш не всяк*. Як ви вважаєте, шедеври світового мистецтва мають кожній людині подобатися? Запишіть свої роздуми трьома–п'ятьма реченнями. Підкресліть у них граматичні основи.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Жи́вобіс, нане́стї, пізнáння, серéдина, дані́йна.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
біля ста відтінків
фарби осіннього парку
сто років тому назад
ви праві
люба тема

ПРАВИЛЬНО
близько ста відтінків
барви осіннього парку
сто років тому
ви маєте рацію, ваша правда
будь-яка тема

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Великій Британії українського художника Івана Марчука визнали одним із ста живих геніїв світу. Який він, геній з України?

— *Іван Марчук коли-небудь хотів проводити майстер-класи? Ви передаєте свої вміння наступним поколінням?*

— Ні, я секретний. Уміння не передають, передають одержимість. Якщо ти можеш подружитися з одержимістю — буде з тебе художник. Технологію свою я не передам, бо мушу бути в одному екземплярі.

— *У дитинстві Ви любили погуляти?*

— Я виріс у селі, був страшним шибеником, лазив на дерева, крав у ворон яйця і в дівчат кидав. Коли ж я приїхав на перші канікули з училища, усі шоковані були: нікому дороги не загородив, нікого не обізвав, лише сидів і малював, бо мусив привезти найбільше робіт. Коли ж робили згодом виставки, то я найбільше всіх критикував, хоча потім в Америці розучився це робити. Там ніхто собі цього не дозволяє. Кажуть, критикувати не етично.

— *Маєте рецепт, як збудувати рай на землі?*

— Я знаю, що таке добро, любов і щедрість. Якби кожен працював хоч двадцять відсотків, як я все життя, ми б уже давно жили в раю... (Б. Городницька).

А. Доберіть заголовки до фрагмента інтерв'ю, викриставши для цього слова з тексту.

Б. Випишіть прості речення й підкресліть у них граматичні основи.

В. Над простими підметами надпишіть, якою частиною мови вони виражені.

§ 11. ПРИСУДОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення. Поміркуйте, чому виділене в другому реченні слово виконує роль присудка, як і підкреслене слово в першому реченні.

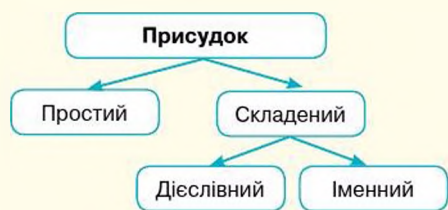
1. Андрій Шевченко мешкає в Києві. 2. Андрій Шевченко — мешканець Києва.

Б. Зробіть висновок, на які питання може відповідати присудок.

Присудок — головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, названого підметом, і відповідає на питання *що робить підмет? хто він є? ким він є? що він є? чим він є? який він є? яким він є?*

Наприклад: Запоріжжя славиться своєю історією. Енергодар — місто. Воно доволі молоде.

За будовою присудки бувають прості й складені.

Простий присудок виражається особовим дієсловом: *Парк зистрічає нас прохолодою. Кам'яні доріжки кривляють до водограю.*

Присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу чи фразеологізмом, також вважається простим. Наприклад: *Ми будемо відпочивати в Трускаві.*

Складений дієслівний присудок складається з допоміжного дієслова й інфінітива.

Складений дієслівний присудок

допоміжне слово	інфінітив	приклад
1) початок, продовження чи кінець дії: <i>починати, продовжувати, закінчувати, стати, перестати</i> і под.	інфінітив з будь-яким значенням	<i>Уранці <u>місто починає оживати</u>.</i>
2) волевиявлення (бажання, прагнення, необхідність): <i>могти, мусити, бажати, намагатися, треба</i> і под.		<i><u>Пішоходи можуть переходити</u> вулицю Хрещатик лише під землею.</i>
3) прикметники типу <i>згодний, ладен, радий, здатний</i> .		<i><u>Ми раді поїхати</u> до Чернівців.</i>

Складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки й іменної частини.

Складений іменний присудок

дієслово-зв'язка	іменна частина	приклад
<i>бути (є), ставати, робитися, здаватися, вважатися, називатися</i> і под.	іменник прикметник числівник займенник дієприкметник фразеологізм	<i><u>Київ</u> — <u>столиця</u> України. <u>Вулиці</u> Львова <u>романтичні</u>. На відстані <u>майдан здається меншим</u>. <u>Харків</u> із самого ранку <u>запорошений</u>. <u>Людина на Хрещатику здається краплею в морі</u>.</i>

Дієслово-зв'язка виконує граматичну функцію, а іменна частина — змістову (лексичне значення присудка).

ЗАУВАЖТЕ!

Не вважаються складеним дієслівним присудком два граматично пов'язаних дієслова, якщо кожне з них означає окрему дію й виконуються ці дії в різний час. Наприклад: Брат поїхав змагатися в Бердянськ. Брат спочатку поїхав, а лише потім почне виконувати наступну дію — змагатися. Отже, слово поїхав у цьому реченні — простий присудок, а змагатися — обставина мети (з якою метою?). Порівняйте з реченням Брат почав змагатися.

- 1.** Прочитайте речення й визначте в кожному з них граматичну основу. Назвіть вид кожного присудка й спосіб його вираження.

1. Назва міста Чернігова оповита легендою. 2. З III століття Ужгород називали Унгваром, що означає «фортеця на річці Унг». 3. Назва міста Полтави походить від річки Лтава. Вона є притокою Ворскли. 4. Існує припущення, що Чернівці й Чернігів є якоюсь мірою тезками. Ім'я Чорний покладене в основу обох назв. 5. Припускають, що місто Рівне було закладене на рівнині, обрамленій височиною.

- 2.** Прочитайте текст. Перетворіть прості присудки на складені дієслівні, дібравши допоміжні слова з довідки. Утворені речення запишіть, уставивши, де потрібно, пропущені літери.

Андріївс..кий узвіз радує і киян, і гостей столиці своєю аурую загадковості. Ця стара київська вулиця затягує у вир сувенірів уже від пам..ятника Проні Прокопівні й Голохвастову. Тепер ми побачили цей дуєт у бронзі наживо. Ми йдемо посередині, а все одно тісно від перехожих і сувенірних яток. У кінці вулиці запахло кавою, тож вип'ємо духм..яного напою, а потім гулятимемо містом (*Т. Усик*).

Довідка. Намагатися, починати, не переставати, продовжувати, змогти.

Узвіз — крутий підйом; вулиця або дорога, що мають крутий підйом.

Ятка — легка будівля для тимчасового користування (торгівлі, виставки та ін.).

- 3.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Трас..а здоров'я

Одес..а — рай для туристів. Сьогодні ми вирішили прогулятися Трас..ою здоров'я. Ініціатива моя, хоча мама каже, що вона цей захід почала планувати ще вдома, у Рівному. Хай там як, але сонце сьогодні яскраве й ми готові до прогулянки. Щоб потрапити сюди, треба спуститися від Парку імені Тараса Шевченка в бік пляжу.

Сама назва маршруту говорить про його призначен..я: тут улітку насолоджуються їздою й морським повітрям велосипедисти, рол..ери, любителі спортивного бігу й піших прогулянок. Уздовж усієї трас..и ми натрапляємо на спортивні майданчики, гірки для велоспорту й просто дікі схили. Тут по-справжньому можна насолодитися морськими пейзажами. Одес..ити розповідають, що час від часу Трас..а здоров'я стає яблуком розбрату через бажан..я підприємливих скоробагачків її забудувати. Ми впевнен..і, що цей рай здоров'я завжди буде служити мешканцям і гостям Півден..ої Пальміри.

А. Перепишіть речення і вставте, де потрібно, пропущені літери.

Б. Підкресліть підмети й присудки. Над кожним присудком надпишіть його вид.

Узгодження головних членів речення

Здебільшого форми роду й числа присудка залежать від форм підмета. Наприклад: Харків залишив про себе приємні враження. І підмет, і присудок — одн., ч. р.

Якщо підмет виражений сполученням **числівника з іменником**, то узгодження залежить від того, на чому зосереджено увагу: а) **в одиниці**, якщо треба наголосити на **кількості виконавців**; б) **у множині**, якщо звертаємо увагу на дію. Наприклад: Троє учнів відбилися від гурту. Тут важлива кількість учнів. Троє учнів відбилися від гурту. У цьому реченні наголошено на тому, що учні відстали.

Якщо складений підмет виражений **сполученням двох іменників або займенників** (конструкція «хтось із кимось»), то присудок треба ставити **в множині**: Хрешатик із Володимирським узвозом зустрічаються на Європейській площі. Ми з тобою там і по-бачимося. Якщо конструкція «хтось із кимось» поєднана з присудком в одиниці, то в такому реченні підмет простий: З журбою радість обнялась (О. Олесь).

При **однорідних підметах** присудок здебільшого ставлять у формі **множини**. Наприклад: Антон і Сергій порадили з'їздити в Кам'янець-Подільський. Перед однорідними підметами іноді присудок ставлять у формі **однини** (за бажанням автора): Триває прогулянка й екскурсія із самого ранку.

Тире між підметом і присудком

Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеного дієслова-зв'язки **ставиться тире**, якщо головні члени речення виражені іменниками (числівниками) у формі називного відмінка або інфінітивами. Наприклад: Львів — столиця Галичини. Два та два — чотири. Подорожувати — нові світи відкривати (Нар. тв.). Також треба ставити тире, якщо перед присудком стоїть слово *це, то, ось, значить*: Хрешатик — це вулиця.

Не ставиться тире, якщо:

- один із головних членів речення виражено займенником. Наприклад: Ми харків'яни. Цей будинок мій.
- присудок виражено прикметником, дієприкметником або порядковим числівником. Наприклад: Цей сквер затишний. Вулиці вже прибрані. Ця подорож перша.
- перед присудком стоїть заперечна частка *не*. Наприклад: Слово не горобець (Нар. тв.).

За бажанням автора тире ставиться перед присудком, що порівнюється з підметом. Наприклад: Собор — як свіча (О. Гончар). Самотність — як обірвана стріна, вона ніколи не буває в парі (Л. Костенко).

ЗАУВАЖТЕ!

Між групою підмета й групою присудка кома ніколи не ставиться.

- 4.** Перепишіть речення, вибравши з дужок потрібну форму присудка. Свій вибір обґрунтуйте (усно).

1. Багато ялтинців (не ходить, не ходять) на пляж. 2. Тато з мамою (поїхала, поїхали) до Миргорода. 3. Семеро переможців першості міста (поїде, поїдуть) на чемпіонат України. 4. До кінця вистави (залишилося, залишилися) десять хвилин. 5. Закупи, ресторан, прогулянка (не входить, не входять) у мої плани — тільки кіно! 6. Класний керівник із старостою (чекатиме, чекатимуть) на розі бульвару Лесі Українки й вулиці Басейної. 7. Збараж і Тернопіль (подарував, подарували) незабутні враження.

- 5.** Перепишіть речення. Підкресліть головні члени й поставте, де потрібно, тире.

1. Від Львова до Кракова біда однакова. 2. Ніжин більший від Носівки одною хатою. 3. Коломия не помяя, Коломия місто. 4. У Відні люди бідні. 5. Золотоноша кругом хороша. 6. У Кутині всі наче поплутані. 7. Хто не пив полтавської води, той нічого не вартий. 8. Тростянець Полісся кінець. 9. Київ велике село (Нар. тв.). 10. Є міста, чиє минуле більше, значущіше за сучасність. 11. Київ це не Афіни, Рим чи Стамбул, він не такий стародавній, але в нього свій чар і своя власна історія, що дає право назвати це місто великим. 12. Історичні міста великі тому, що змінювалися, оновлювалися, зростали, навіть умиряючи, знову воскресали й возносилися з руїн і попелу. 13. Київ одне з найчарівніших міст світу (П. Загребельний).

6. Прочитайте пісню О. Білозір «Найкраще місто на землі» й виконайте усні завдання.

Під замком на горбах в долині
Зеленогровий гордий Львів.
Вже восьмий вік іде як сину
Данило-князь тут місто звів.
Цей град краси суцвіття храмів —
Моя колиска золота.
Тут я зростала поміж львами
З піснями в серці й на вустах.

Приспів:

Найкраще місто на землі
Для мене ти, мій Львове.
Ти мій Париж, маленький Рим,
О, рідний мій, чудовий.
Найкраще місто на землі
Ти, мій Львове.

З твоїх долонь твердих спиваю
Наснагу й силу в тяжкі дні.
Твоїми болями страждаю,
Твій спів відлунює в мені.
Коли ж як сніг в тобі розтану,
Злечу хмариною у вись,
Я піснею твоєю стану,
Зігрію камінь, як колись.
Приспів.

- А. Знайдіть і назвіть головні члени речення.
Б. З'ясуйте вид присудків і способи їх вираження.

7. Перегляньте експрес-урок «Ложа, ложе, лоджія», після чого запишіть, що означає кожне з пояснених слів, використавши складений іменний присудок. Підкресліть граматичні основи.

Ложа, ложе, лоджія

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Ко́лія, котри́й, кіломе́тр, нови́й, уподо́бання.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
бувши́ назва
вулиця довжи́ною два кілометра
знак на углу́ будинка
уязви́ме місце
цікаві́ міроприємства

ПРАВИЛЬНО
коли́шня назва
вулиця завдовжки́ два кілометри
знак на розі́ будинку
вразли́ве (слабке) місце
цікаві́ заходи

- Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Над кожним присудком надпишіть його вид.

1. Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни (*В. Сосюра*). 2. Буду я в морі коня напувати, буду край моря доленьки шукати (*Л. Боровиковський*). 3. З ніччю я миритися не хочу (*П. Перебийніс*). 4. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (*Л. Костенко*). 5. Куди зникає щебет малюка, коли дорослою стає людина? (*А. Малишко*). 6. Я стаю ніби меншим, а навколо більше увесь світ (*М. Стельмах*). 7. Мені осінь ніч короткою здається (*Леся Українка*). 8. Які щасливі очі у казок! (*Л. Костенко*).

§ 12. ОЗНАЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А. Пригадайте, яке речення називають *поширеним*.
Б. Установіть відповідність.

Другорядний член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення

Питання

- А який? чий? котрий?
Б що робить? хто він є?
В кого? чого? кому? чому?
Г як? де? коли? з якою метою?

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А. Яке питання (*який?* / *чий?*) треба поставити над кожною стрілкою?

?
Квітковий пилок має лікувальні властивості.
?
Пилок квітки має лікувальні властивості.

?
Властивість лікувати має не кожна квітка.
?
Лікувальні властивості має не кожна квітка.

- Б. Якою частиною мови виражене кожне з означень у цих реченнях?

Означення — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета (якість, колір, матеріал, належність та ін.) і відповідає на питання *який? чий? котрий?*

Означення, виражене одним словом, називають *непоширеним*, а дієприкметниковим або прикметниковим зворотом — *поширеним*.

Означення бувають узгоджені й неузгоджені.

Узгоджені означення стоять у тому самому роді, числі й відмінку, що й означуване слово. Наприклад: *Жовтий тюльпан вважають квіткою розлуки*. Й означуване слово (*тюльпан*), і означення (*жовтий*) мають однакові характеристики: знахідний відмінок, однина, чоловічий рід. Отже, це означення узгоджене.

Способи вираження узгоджених означень

прикметниками	<i>Стародавні греки використовували мак як знеболювальне;</i>
дієприкметниками	<i>Зів'ялі квіти сумно пахнуть;</i>
числівниками	<i>Перше побачення і квіти — це вже синоніми;</i>
займенниками:	<i>Її хризантеми пахнуть ніжністю.</i>

Дієприкметникові звороти також належать до узгоджених означень: *Виблизкують маки, уміті дощами.*

Способи вираження неузгоджених означень

іменниками	<i>Японці здебільшого люблять квіти без запаху;</i>
займенниками	<i>Хоч яка гарна троянда, а колючки її гострі;</i>
прислівниками	<i>Клумба діворуч вражає рясним цвітом.</i>
інфінітивами	<i>Настала пора подувати.</i>
словосполученнями	<i>Квіти червоного кольору виражають пристрасть.</i>

Зміна форми означуваного слова не впливає на форму неузгодженого означення. Пор.: *Я люблю квіти із жовтими пелюстками* і *Я не люблю квітів із жовтими пелюстками*.

ЗАУВАЖТЕ!

Розгляньте схему й запам'ятайте, що означення може залежати від підмета, додатка й обставини.

Наприклад: *Білі троянди урочисто стоять у білій вазі й чекають свого адресата.*

Означення може залежати від складеного іменного присудка. Наприклад: *Лілія — запашна квітка.*

- 1.** Прочитайте речення. Знайдіть означення й визначте, якою частиною мови вони виражені (усно).

1. Кульбабки, кульбабки на ніжках тонких! Пошив би я шапку з кульбабок м'яких (П. Ребро). 2. Під віконцем гладіолус у багряному цвіту, подає він ніжний голос: «Я на радість всім цвіту» (В. Кравчук). 3. Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким (Леся Українка). 4. В ромашковім полі жайвори співають, і росу пахучу ночі сповивають (Н. Воронюк). 5. Ось волошки, сонні трошки, синім шовком шиті, ясноокі, чисто вміті, розбрелись по житі (Г. Черинь).

- 2.** Перепишіть речення. Підкресліть означення й укажіть — узгоджені вони чи не-узгоджені.

1. Ромашка здавна символізує інтимний вибір «любить — не любить». 2. Барвінок уособлює невмирущу пам'ять про покійних. 3. Душевну красу та святість символізують волошки. 4. Особливу силу вони мають для молодих: пучком васильків кроплять наречених на весіллі («Словник символів»). 5. І марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні... (О. Олесь). 6. Чорнобривці чорноброві квітнуть в тиші вечоровій (В. Семенко). 7. Краса троянди душу чарує, її усмішка серце хвилює (Б. Пісний).

- 3.** Прочитайте речення. Випишіть означення у дві колонки: у першу — узгоджені; у другу — неузгоджені.

1. Першими почали вирощувати квіти давні єгиптяни понад чотири тисячі років тому. 2. Здавна мовою квітів люди передавали свої думки. 3. Давні греки прикрашали фіалками власні житла й статуї богів. 4. Олія троянди входить до складу парфумів. 5. Властивість виділяти аромат мають не всі квіти (М. Шевчук).

ЗАУВАЖТЕ!

Відрізняйте означення від іменної частини складеного присудка. Пор.: *Гарні троянди. Колючі квіти. Троянди колючі, але вони гарні.*

У перших двох реченнях означення стоять на своєму місці — перед підметом (означуванім словом). У третьому реченні пропущено дієслово-зв'язку *є* (*є колючі, є гарні*).

- 4.** Перепишіть вислови. Підкресліть означення й складені іменні присудки, іменна частина яких виражена прикметником. Поясніть, як ви відрізняєте названі члени речення.

1. Усяку троянду нюхають у свій час. 2. Красиві квіти соромляться, коли їх встромляють у волосся літнім жінкам. 3. Улеслива людина — гадюка під квітами. 4. Квітки колючі найбільш живучі. 5. Мальовані квіти не дають запаху. 6. На добрий цвіт бджола летить. 7. Хороша квітка, але гострий шипок (Нар. тв.).

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У нашому житті дуже багато свят, неодмінним атрибутом яких є подарунки. Скажімо, на Новий рік і Різдво — цукерки, невеличкі корисні речі, на Великдень заведено дарувати писанки, крашанки.

Однак є і такі подарунки, що не вимагають святкового дня. Звичайно ж, це — квіти, їх, за незначними винятками, можна запропонувати будь-кому, не побоюючись порушити правила хорошої поведінки.

З давніх-давен квіти для людини були символом почуттів і думок. Справді, де ми ще знайдемо такого ніжного, гарного, поетичного тлумача своїх найнотаємніших мрій і почуттів? На Сході здавна існує наука про значення квітів і мову цих чарівних творінь природи.

На жаль, у сучасному метушливому світі дуже мало людей, які по-справжньому розуміють і відчувають мову квітів. Можливо, фантазії бракує, а можливо, часу, а швидше за все — бажання жити красиво. Уряди-годи хапаємо, виходячи з метро, кілька гвоздикок — і то вже радість. Мало хто замислюється, вітаючи ветеранів червоними гвоздиками, що цими квітами висловлюють колишньому бійцеві гарячу вдячність. До речі, гвоздикам ще в давнину надавали саме такого змісту.

Тож обов'язково навчіться ще однієї мови спілкування — мови квітів (За О. Козут).

- А.** Перекажіть текст, дібравши до нього заголовок.
- Б.** Перепишіть третій абзац тексту. Підкресліть означення й над кожним з них надпишіть, яке воно — поширене чи непоширене.

6. Прочитайте речення. Виконайте завдання.

1. У зеленім зіллі виросло дівчатко.
В неї вії білі й золоті очатка.
2. Синьоока ця заброда в полі водить хороводи.
Де вона вінки спліта, пшениці рідкі й житя.
3. Білі горошини на зеленій стеблині.
4. Стоять красуні на воді,
Вінки в них білі й золоті.

- А.** Запишіть загадки під диктовку. У кінці кожної з них напишіть у дужках відгадку.
- Б.** Уважно звірте свій текст із тим, що в підручнику.
- В.** Підкресліть означення й складені іменні присудки, іменна частина яких виражена прикметником.
- Г.** Скажіть, яку роль виконують означення в загадках.

- 7.** Складіть і запишіть невеликий текст (три–п'ять речень) про те, як хлопець вибирає букет і збирається його подарувати разом із вітальною листівкою своїй дівчині. Використайте означення *дарувати, із тюльпанів, з побажаннями, кохати*.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Поясніть значення приказок і запам'ятайте їх.

- Без шипів троянди не буває.
- Де волшки, там хліба трошки.
- Троянда червона і та блідне.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
набільш ароматніша квітка
тисячу років тому назад
дякуючи старанню
радує око
поливати по суботам

ПРАВИЛЬНО
найбільш ароматна квітка
тисяча років тому
завдяки старанню
тішить око
поливати по суботах (щосуботи)

В. Перегляньте експрес-урок «Зручний чи зручний?» Побудуйте речення, використавши прикметники з проблемним наголосом у ролі означення (за бажанням).

Зручний чи зручний?

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Бувають їстівні квіти. Салат із кульбаб дуже корисний. Із квітів хризантеми також готують салати. А з кореня лотоса варять суп і виготовляють борошно.

Усі знають країну тюльпанів, але не всім відомо, що в Голландію завезли ці квіти з Туреччини в XVI столітті. До того тюльпанів там і близько не було.

У Японії цінують дерева передусім за їхні квітки, а не за плоди. А яка ж рослина найбільша? Листя гігантської водяної лілії з Амазонки досягає двох метрів і може витримати на собі дитину (М. Шевчук).

А. Підкресліть граматичні основи й означення.

Б. Над кожним означенням надпишіть, узгоджене воно чи неузгоджене та якою частиною мови виражене.

§ 13. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ НА ОСНОВІ ПОЧУТОГО (з обрамленням)

ПОВТОРЕННЯ

- А. Пригадайте, що таке *оповідання* як літературний жанр.
- Б. Роздивіться таблицю й скажіть, який термін ви ще не вивчали.

Композиція оповідання

Сюжетні елементи	Позасюжетні елементи
експозиція — зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка	пейзаж, портрет, інтер'єр, обрамлення, авторські відступи, епіграф

1. Прочитайте оповідання й виконайте завдання.

Правда мозолів

Початок розхристано-тривожних 1990-х. Ритмічно погойдуючись, біжить зеленим тунелем поїзд. Тернопіль залишився позаду, тож пасажирів, зайнявши місця, поринули у свої думки. Дехто дрімає, то тут, то там спалахують вогники розмов.

Переді мною дві жінки-пенсіонерки з дещо зарозумілими, зі слідами колишньої вроди, обличчями. Крізь дрімоту до вух долітають окремі фрази. Про городи, дітей-онуків.

- Я ще з квітня пенсії не отримувала.
- А я що? — підхоплює сусідка. — Таки колись ліпше було.
- І то все та Україна наробила, — аж сичить жінка.

Я вже готовий був утрутитися в розмову, але тут підняла голову старенька бабуся, зав'язана в білу хустину. Поправивши маленький клуночок, який тримала в руках, заговорила:

— Краще було, жіночки? А знаєте, на чому воно трималося? На ось цих колгоспних мозолях, — показала старечі долоні з покрученими пальцями, — і нагайці бригадира. І не гнівить Бога, шановні, Україна — то не начальство, а наша чорна земля, і вона не винна, що носить на собі всяку погань.

Настала напружена тиша.

Поїзд тим часом мчав, борючись з простором і часом.

На обрії забілів Збараж (*І. Коваль*).

- А. Яка тема й головна думка оповідання? Який стиль мовлення?
- Б. Визначте зав'язку, кульмінацію й розв'язку цього оповідання.
- В. Що є спільного між початком і кінцем оповідання «Правда мозолів»?

Обрамлення — це початкова й завершальна частини в композиції твору, що нагадують рамку, у яку вкладено розповідь про події. Оповідач у творі І. Ковалю «Правда мозолів» їде в потязі, про це він говорить на початку, а потім і в кінці оповідання (це і є обрамлення), а всередині відбуваються події — розгортається сюжет.

Обрамлення не має безпосереднього зв'язку з розвитком сюжету, проте підпорядковується основній думці оповідання.

Саме з обрамлення читач здебільшого дізнається про те, хто і за яких обставин розповів про події.

- 2.** Прочитайте оповідання й виконайте завдання.

Кішка повернулася на світанку

У прибудної кішки на колгоспній фермі народилися кошенята. Якось один чоловіча, побачивши їх, крикнув: «Виб'ю до пог!» Цієї ж ночі кішка-мама перенесла діток на горище. Згодом одне з маленьких оселилося в нашому домі...

На диво жвавою виявилася Мурка. Коли на всій вулиці не залишилося, здається, жодної миші, узялася до пацюків. Але цим, на жаль, не обмежилася. Наступним об'єктом полювань стали... сусідські голуби — породисті, дорогі. Один за одним зникали символи миру — хто б таке стерпів? Хоч як було жаль, але вирок було проголошено — вивести шкідничку. Виконати його зголосився скривджений сусід.

Раннього весняного ранку кішка була посаджена в сумку, і через мить на подвір'ї залишилася лише синя хмаринка від двигуна мотоцикла. А замок-блискавка сусідської сумки був розстібнутий аж ген за Тернополем.

Минуло півроку. Перший неспівний сніжок притрусив примерзлу землю. Ішлося до зими. Якось серед ночі почувся плач — пронизливий, сповнений страждання й туги. Тревога охопила домашніх.

Батько, ухопивши ліхтарика, вилетів на вулицю. Нікого не було. Але жалібний стогін, який долітав з-під сараю, не вщухав. Нахилився, присвітив.

Зіщулившись від холоду, замучена, худа, нещасна плакала від щастя наша Мурка. З її очей текли сльози. Вона ридала, бо, здолавши сорокакілометрову відстань, витерпівши і холод, і холод, повернулася в найдорожче місце на землі — додому.

У це важко було повірити. Як і неможливо було стримати сльози. Яким чином змогло маленьке беззахисне створіння знайти домівку? Неймовірно. Але хіба ми, люди, пройшовши сто доріг, завершивши тисячу справ, не прагнемо до отчого порога, до калини, що росте на розі хати?

«Хай ловить, що хоче, карати кінцю більше не будемо», — рішення про реабілітацію тваринки родина прийняла одноголосно.

...Я знову й знову милуюся двома маленькими грайликами. І знаю напевне: історія не повториться, кошенята потраплять до хороших людей (За І. Ковалем).

- А.** Визначте стиль мовлення, тему й головну думку оповідання.
- Б.** Визначте зав'язку, кульмінацію й розв'язку твору.
- В.** Придумайте до тексту обрамлення й запишіть його.

- 3.** Пригадайте цікаву історію, яку ви почули від знайомих, по телебаченню чи радіо, і виконайте завдання.

- А.** Згадайте, як розгортається сюжет у ній (зав'язка — кульмінація — розв'язка).
- Б.** Придумайте до цієї історії обрамлення.
- В.** Доберіть заголовок.
- Г.** Уведіть позасюжетний елемент.
- Г.** Побудуйте складний план оповідання.
- Д.** Напишіть твір-оповідання.

- 4.** Візьміть участь у конкурсі на найкращий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням).

§ 14. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення та з'ясуйте, якою частиною мови виражені підкреслені слова.

Легендарна співачка починає свій виступ.
Красива дівчина з фіалками в руках.
Казкове місто на березі моря.
Українська дівчина вийшла у фінал.

Співачка-легенда починає свій виступ.
Красуня дівчина з фіалками в руках.
 Місто-казка на березі моря.
 Дівчина-українка вийшла у фінал.

Б. За якою ознакою речення записано у дві колонки? Чим особливі означення, ужиті в реченнях правої колонки?

Прикладка — це означення, виражене іменником, що стоїть у тому самому числі й відмінку, що й означуване слово. Наприклад: річка Конка, хлопець-спортсмен, мати-героїня, газета «Спорт».

Прикладка вказує на ознаку предмета й водночас дає іншу назву означуваному слову.

Значення прикладки

професія	<u>співачка</u> Мадонна, <u>таксист</u> Андрій
рід занять	<u>практикант</u> Микита, <u>жінка-стажер</u>
національність	<u>білорус</u> Віталій, <u>дівчинка-болгарка</u>
назва населеного пункту	<u>місто Вінниця</u> , <u>село Вітряне</u>
назва річки, гори, озера та ін.	<u>річка Тиса</u> , <u>гора Арарат</u> , <u>озеро Світязь</u>
назва твору	<u>повість «Кличко»</u> , <u>картина «Незнайомка»</u>
назва закладу, установи та ін.	<u>готель «Славичи»</u> , <u>фабрика «Світоч»</u>

Із двох іменників — загальної і власної назви — прикладкою є власна назва. Наприклад: озеро Тельбін, універмаг «Україна». Виняток становлять імена людей: вони виконують роль означуваного слова, а загальні назви при них — прикладки. Наприклад: професор Пономарів, учениця Світлана.

За своїм значенням прикладка конкретніша, аніж означуване слово. Наприклад: гора Еверест — гір багато, а прикладкою Еверест ми конкретизуємо означуване слово (яка ж саме гора).

Прикладка стоїть у тому самому відмінку, що й означуване слово. Наприклад: місто Київ — у місті Києві, інженер Савенко — інженером Савенком.

Форму називного відмінка зберігають лише назви озер, островів, гір, планет, підприємств, кораблів, журналів, художніх творів та ін. Наприклад: станція Знам'янка — на станції Знам'янка, озеро Байкал — в озері Байкал.

Написання прикладок

Окремо	Через дефіс
прикладка є видовою або власною назвою й стоїть після родової назви — означуваного слова: <u>річка Дністер</u> , <u>гора Говерла</u> , <u>місто Полтава</u> , <u>риба окунь</u> , <u>трава звіробій</u>	а) прикладка є видовою або власною назвою й стоїть перед родовою назвою — означуваним словом: <u>Дністер-ріка</u> , <u>Говерла-гора</u> , <u>Полтава-місто</u> , <u>окунь-риба</u> , <u>звіробій-трава</u> ; б) прикладки в складі термінів: <u>жук-короїд</u> , <u>льон-довгунець</u> , <u>гриб-паразит</u>
близька до прикметника прикладка стоїть перед означуваним словом: <u>красуня</u> (=красива) <u>Ольга</u> , <u>жадного</u> (=жадний) <u>вовк</u>	близька до прикметника прикладка стоїть після означуваного слова: <u>Ольга-красуня</u> , <u>вовк-жадного</u>
	прикладки, що характеризують предмет за віком, національністю, місцем проживання, фахом: <u>учений-фізик</u> , <u>фізик-учений</u> , <u>дівчина-естонка</u> , <u>естонка-дівчина</u>

Прикладки — назви газет, журналів, художніх творів, наукових праць, установ, фірм, пароплавів та ін. — пишуться **з великої літери й у лапках**. Наприклад: *журнал «Vіga»*, *літак «Руслан»*, *повість «Сіроманець»*, *перукарня «Олівія»*.

Прикладки, що приєднуються словами імені, на ім'я **у лапки не беруться**. Наприклад: *пароплав імені Тараса Шевченка*, *пес на ім'я Джой*.

1. Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть прикладки. Поясніть їхнє написання.

1. Картину «Таємна вечерея» художник Леонардо да Вінчі уявляв собі як зіткнення добра і зла (*М. Шевчук*). 2. Початок космічної ери в історії людства світ пов'язує з ім'ям академіка С. Корольова. Загалом Сергій Корольов розробив багато проєктів керованих ракет, геофізичних ракет, ракет-носіїв (*В. Горбунов*). 3. Жовта груша, мов диня, від удару аж тріснула, соком-медом іскристим так і бризнуло з неї, на те іскріння відразу й бджола прилетіла (*О. Гончар*). 4. Управління лісового господарства області затвердило спеціальну програму «Діброва», мета якої — розширення дубових лісів на Прикарпатті (*Н. Дичка*).

2. Перепишіть речення, знявши ризик. Поясніть написання прикладок окремо й через дефіс.

1. Виступає круглий місяць з сестрою/зорею (*Т. Шевченко*). 2. Їх було тільки двоє: у чистому полі — красуня/Баля, військовий фельдшер 71-го полку, і в небі — пілот/фашист (*М. Мащенко*). 3. Це і є найулюбленіша в наших краях груша/скороспілка! (*О. Гончар*). 4. Є зимові стежки/одиначки, а є стежки/стрічки, що по них, рівно протоптаних, проходять чимало людей до церкви чи до магазину (*М. Грищенко*). 5. Ще з-під столу я дізнався про страшне гріхопадіння Адама та Єви, їхніх синів/опонентів Каїна й Авеля. 6. Ріку/Латорицю, що несла нашу карпатську воду до Угорщини, я, звісно, охрестив Йордан/рікою (*Д. Кешеля*). 7. Сосни/щогли стогнуть не менше за інших (*Ю. Яновський*).

3. Запишіть словосполучення у дві колонки: у першу — ті, що пишуться окремо; у другу — ті, що пишуться разом.

Поет/романтик, споруда/символ, Коцюбинський/школяр, філософ/Сковорода, Дністер/ріка, космонавт/Каденюк, замок/фортеця, учений/біолог, льон/довгунець, красень/хлопець, дослідник/Патон, співачка/Ріанна, будинок/музей, хімік/учений, очі/волошки, звіробій/трава, друзі/земляки, дівчина/чешка, Сапун/гора, озеро/Балатон, драма/казка, хлопець/богатир, гриб/паразит, карась/риба.

ЗАУВАЖТЕ!

Прикладка може вводитися в речення за допомогою слова **як**. Наприклад: *Віталій Кличко як боксер відомий в усьому світі*. У таких випадках прикладка відповідає на питання *у ролі кого?* — у ролі боксера. Уникайте суржикової конструкції «у якості когось». Наприклад: *Антон допоміг мені як друг* (не в якості друга).

4. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Навіть під час дієти можна вживати печиво Марія. 2. Озеро Синевир знаходит..ся в Карпатських горах. 3. В Ірпін..ському районі відкрили господарство Екзотика, яке вирощує страусів. 4. Яхта Адріатика причалила в порту Одеси. 5. Своїми традиціями славит..ся Національний академічний театр опери й балету імені Тараса Шевченка. 6. Теплохід Тарас Шевченко запізнюєт..ся на півгодини. 7. В Оболон..ському районі Києва відкрили дитячий садок Метелик. 8. Моїй дон..ці не подобаєт..ся журнал Київ, бо в ньому немає малюнків. 9. Мій молодший братик почав відвідувати танцювальний гурток Промін..чик.

А. Уставте на місці пропуску, де потрібно, м'який знак та лапки.

Б. Підкресліть граматичні основи й прикладки. Поясніть уживання дефіса й лапок при прикладці.

5. Прочитайте гуморески й виконайте завдання.

Автобіолірика

Садівник під деревину
Гній кладе і воду лє,
А вона в ясну годину
Золоті плоди дає.
У поета-гумориста
Все виходить навпаки:
Він плоди дає, а критик
Збоку кида кізяки.

П. Глазовий

Кругла хата

Прочитав школяр Євген
У серйозній книжці,
Що філософ Діоген
Жив колись у діжці.
І дивується хлопчак:
— Як це можна, тату,
Щоб філософ і не зміг
Збудувати хату?
Батько каже:
— Хто ж, синок,
Лізе в бочку з жиру?
То він хохму відколов,
Щоб дали квартиру.

П. Глазовий

Ж.-Л. Жером. Діоген

А. Випишіть із гуморесок прикладки, поясніть їхнє написання.

Б. Напишіть короткий відгук про твори П. Глазового, назвавши проблеми, які в них порушені.

6. Перегляньте експрес-урок «Бутик чи бутік?» і запишіть назву торговельного закладу, про правопис якого йшлося.

Бутик чи бутік?

7. Складіть і запишіть речення з поданими словами в такий спосіб, щоб вони виступали в ролі прикладки й у ролі іншого члена речення (див. зразок).

Зразок. Дніпро-ріка впадає в Чорне море. Чи плавав ти в Дніпрі?

Легенда, Чернівці, гімнастка, Ай-Петрі, сом.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Листопад, чорно́зем, обру́ч, фахови́й, ва́ги.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
нам не повезло
любою ціною
підняти крик
бути на хорошому рахунку
через пару хвилин

ПРАВИЛЬНО
нам не пощастило
за всяку ціну́
здійняти галас
мати добру репутацію
через кілька хвилин

Прочитайте етюд і виконайте завдання.

Самотня верба

Уздовж річки Рось з'юрмилася мальовнича, здавалося, дружна й весела родина верб. А одна вербичка побігла за течією. Зупинилася далеко від гурту, роззирнулася там, а навколо ні кущика, лише низенька трава шепочеться своєю мовою. Хотіла повернутися назад, але коріння до берега приросло. Опустила вона віти у воду та й просить річку принести вісточку від сестер-подружок. І хвили приносять їй листочки-привіти. А вербичці також хочеться обізватися до рідні, надто ж коли сонце перестає гріти й віддаляються птахи. Та її листя не може пливати проти течії, воно жовтіє від туги, опадає, і вода відносить його в єдиному напрямку — до моря.

Коли гілки покидає останній листочок, верба шукає забуття й покори в холодах, у снігах, але ці речі для життя неприйнятні. Тож тільки-но повітря запахне натяком про весну — знову оживають бруньки, а згодом так само тягнуться до води зелені довгі віти.

За ту постійну тугу-зажуру люди прозвали вербу плакучою. А хто бачить, як вона мається в самотині, тому ще й подумається: «І ворогові не побажаєш вікувати на чужині!» (В. Думанський).

А. Випишіть речення, у яких є прикладки. Підкресліть у них головні й другорядні члени.

Б. До якого стилю належить текст? Випишіть два-три епітети й персоніфікації.

§ 15. ДОДАТОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А. Прочитайте речення й скажіть, у якій колонці на підкреслені додатки спрямована дія присудка.

Тато влягає рукавиці.

Я зняла й поклала рукавички в комод.

У рукавицях зручніше розгрібати сніг.

Рукавичками я нарешті зігріла руки.

- Б. Перегляньте експрес-урок «Чим відрізняються рукавиці від рукавичок?» і запишіть у зошит відповідь на це запитання. Підкресліть додатки.

Чим відрізняються рукавиці від рукавичок?

Додаток — це другорядний член речення, що означає предмет або стан, на який спрямована дія або по відношенню до якого ця дія відбувається, і відповідає на питання непрямих відмінків.

Непрямі відмінки — усі, крім називного й кличного: кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому? Наприклад: Повноту може приховати правильно дібраний одяг.

Додаток найчастіше виражається іменником і займенником, рідше — іншою частиною мови в значенні іменника.

Способи вираження додатка

іменник	Моя сестра <u>не боїться</u> <u>яскравих кольорів</u> .
займенник	<u>Тебе</u> в цьому капелюсі я <u>не впізнав</u> .
прикметник	Ти давно <u>не носила</u> <u>чорного</u> , а я <u>білого</u> .
числівник	<u>Передайте</u> <u>першій</u> , що її вихід на подіум за хвилину.
інфінітив	Ефектний маєш вигляд... Хто тебе <u>навчив</u> <u>одягатися</u> ?
словосполучення	<u>Треба</u> <u>пришити</u> <u>два гудзики</u> — і все готово!
фразеологізм	<u>Залізній леді</u> <u>личить</u> <u>сірий і чорний колір</u> .

Здебільшого додаток залежить від присудка й лише іноді — від підмета.

Додатки бувають **прямі** й **непрямі**.

Прямий додаток	Непрямий додаток
<u>дія</u> (присудок) прямо спрямована на <u>предмет</u> (додаток)	<u>дія</u> (присудок) безпосередньо не спрямована на <u>предмет</u> (додаток)
1) знахідний відмінок без прийменника: Як <u>пра-ти</u> й <u>сишити</u> <u>джинси</u> ?	Я ніколи <u>не ходжу</u> з батьками по магазинах. <u>Щодо одягу раджися</u> з друзями.
2) родовий відмінок (якщо перед присудком стоїть заперечна частка не): <u>Не застібайте</u> <u>верхнього гудзика</u> .	
3) родовий відмінок (якщо дія переходить не на весь предмет, а на його частину): <u>Може, ми вип'ємо</u> <u>кави</u> ?	

ЗАУВАЖТЕ!

- Властивий *спортсменам* (не для спортсменів).
- Запізнаються *через затори* (не із-за заторів).
- Знущуються *з недругів* (не над недругами).
- Характерний *для українців* (не українцям).
- Зраджувати *знайомого* (не знайомому).
- Глузують *з диваків* (не над диваками).
- Сповнений *радощів* (не радощами).
- Навчаються *музики* (не музиці).
- Опановують *мову* (не мовою).
- Ходять *по хліб* (не за хлібом).
- Дякують *комусь* (не когось).

1. Прочитайте текст. Знайдіть і назвіть додатки.

У літературних пам'ятках слово «сукня» починали вживати з чотирнадцятого століття. Тоді вона вже мала відкладний комір або великий виріз для шнї. Сукні здавна вишивали шовком або оздоблювали барвистими стрічками. На Поліссі шили короткі сукні, бо з-під них мала визирати вовняна спідниця. Сорочку чоловіки вдягали безпосередньо на тіло й завжди поверх штанів на випуск. Традиційні чоловічі сорочки мають вишиту маніжку та комір. Здавна чоловіки носили або вузькі штани, або шаровари (О. Воронай).

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Сьогодні варто віддавати перевагу строгим лініям і геометричності. 2. Модний дім Dolce & Gabbana культивує життєрадісні мотиви: ми знову на модних бачимо золото й квіткові орнаменти. 3. Рукав-ліхтарик повернула в моду Аїна Гассе, коли пошила колекцію ділового одягу для Юлії Тимошенко. 4. Chanel оздоблює високі чоботи шнурівкою. 5. Лілія Пустовіт вважає, що в м'яких натуральних тканинах будь-яка жінка матиме чарівний вигляд.

А. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Б. Над кожним додатком надпишіть його вид і частину мови, якою він виражений.

В. Запишіть іншомовні власні назви кириличними літерами.

3. Перепишіть вірш. Підкресліть додатки, надпишіть над кожним із них — прямий він чи непрямий.

В хаті сміття аж по вуха...
Хто живе тут? Чепуруха!
Перед дзеркалом з годину
чепуриться без упину.
З шафи платтячко взяла,
порошинки всі змела,
рівно кіски розчесала,
білий бантик пов'язала.
Гарно вбралась, одяглась —
і гуляти подалась.
В хаті сміття аж по вуха...
Хто живе тут? Чепуруха!

М. Пономаренко

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Історія виникнення взуття

У Стародавньому Єгипті взуття було показником статусу його власника. Тривалий час єдиним видом взуття в єгиптян були сандалі. Дуже прості за формою, вони складалися лише з підшви та ремінців. Виготовляли сандалі зі шкіри або листя папірусу.

Перше взуття для краси з'явилося в Стародавній Греції. Воно мало величезний попит серед жінок.

Але найбільш важливою подією в історії створення взуття став винахід греками взуттєвої пари. Доти не було різниці між лівим і правим черевиком, їх шили за однаковими лекалами.

- А. Знайдіть у тексті словосполучення з додатками й выпишіть їх у дві колонки: у першу — з прямими додатками; у другу — з непрямыми додатками.
- Б. Знайдіть і назвіть складені присудки, іменна частина яких виражена іменником у формі орудного відмінка.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Саме Коко Шанель (1883–1971) майже сто років тому ввела в моду жіночі брюки. До того це був предмет лише чоловічого гардеробу. Ця смілива жінка залишила нам не тільки свій особливий стиль, а й цікаві думки...

- Справжнє щастя коштує недорого: якщо за нього доводиться платити високу ціну, тоді це фальшивка.
- Якщо ви хочете мати те, чого ніколи не мали, вам доведеться зробити те, чого ви ніколи не робили.
- Слабким людям властиво хвалитися перевагами, які здатен дати їм лише випадок.
- Потрібно уникати розумних людей, позбавлених здорового глузду.
- Ніщо не старить так жінку, як надто багатий костюм.
- Щодня я щось спрощую, бо щодня чогось навчаюся.
- Жінка не може бути щасливою, якщо її не люблять.
- Життя не костюм, його не можна перекроїти.

- А. Выпишіть п'ять найцікавіших для вас речень. Підкресліть у них лише прямі додатки.
- Б. **Робота в групі.** Прочитайте ті речення, зміст яких вам не зрозумілий або ви з ними не згодні. Обговоріть ці речення в класі.

До речі...

Бренд і **тренд** — пароніми, вони розрізняються за значенням.

Бренд — торгова марка: «Чумах», «Рошен» (або «Roshen»), «Mercedes-Benz», «Zara» та ін.

А тренд — це одяг або стиль, що нині в моді; модна тенденція сезону: засукані штанини джинсів, шуба без рукавів та ін.

6. Спишіть речення. Розкрийте дужки, поставивши додаток у потрібному відмінку (у разі потреби додайте прийменник).

1. Уміння зі смаком добирати одяг властивий (дизайнери). 2. Я не можу дорікнути (ти) за вибір кольорової гами. 3. Я буду опановувати (англійська) в Лондоні на курсах стилістів. 4. Вибір одягу з прямими лініями й стриманими кольорами характерний (чоловіки). 5. Моя сестра сповнена (повага) до таланту Лагерфельда. 6. Оволодівати (техніка) вишивання ми будемо в Рівному. 7. Я завжди дякую (подруга) за влучні поради.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Штучне хутро стає особливо популярним трендом, адже все більше людей у світі усвідомлюють, що таким чином можна уникнути вбивства тварин. Модні дизайнери пропонують приголомшливо красиві шуби, накидки, жилети зі штучного хутра. Актуальним у цьому сезоні стане «хутряний» одяг яскравих відтінків: рожевого, жовтого, смарагдового, бордового й синього.

У цьому сезоні «хутро» переважає не лише в жіночих нарядах, а й у чоловічих. У прадавні часи саме чоловіки першими з гордістю вдягали на себе шкури вбитих тварин. Усе повертається, і цей сезон ознаменований «хутряним» бумом у чоловічій моді.

- А. Знайдіть і назвіть додатки. Укажіть, які з них прямі, а які — непрямі (усно).
- Б. Поміркуйте, чому в перших двох реченнях слово *хутро* написано без лапок, а в наступних реченнях — у лапках.
- В. Яку проблему, окрім модних тенденцій, порушено в тексті? З огляду на цю проблему, напишіть невелику замітку для шкільного сайту (три-чотири речення) про хутряний одяг. Використайте різні види додатків, підкресліть їх.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати подані слова.

Рука́ва (або рукави́), за́стібка, ро́зпірка, у́стілка, ре́мінь.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
не носити джинси
навчатися музиці
опанувати собою
зрадити товаришу
стати в нагоді

ПРАВИЛЬНО
не носити джинсів
навчатися музики
опанувати себе
зрадити товариша
стати в пригоді

Спишіть речення й виконайте завдання.

1. Невсипучі навуки тчуть серпанки і шовки (Л. Костенко). 2. Семеро одного не ждуть (Нар. тв.). 3. Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Україну (В. Сосюра). 4. Любить людей мене навчила мати. 5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (В. Симоненко). 6. Пасатний вітер нам вітрило рве (М. Зеров). 7. Усі ми знаємо його ахіллесову п'яту (О. Гончар). 8. Вечірні сутінки на землю раптом сіли й засмутили воду голубу (С. Жуковський). 9. Ти даєш мені сонце погоже, і повітря даєш, і снагу (В. Ткаченко).

- А. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
- Б. Над кожним додатком надпишіть, поширений він чи непоширений і якою частиною мови він виражений.

§ 16. ОБСТАВИНА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ужгородський замок

Ужгородському замку понад тисячу років. Здавна розповідають про загадкові підземні ходи, якими до замку-фортеці під час облоги постачали їжу й боєприпаси. А ще начебто цими ходами захисники замку, коли їм загрожувала небезпека, тікали **з оточення** в густі навколишні ліси. **У дев'ятнадцятому столітті** дослідники намагалися пройти в чорні підземні нетрі, проте загроза обвалу **щоразу** зупиняла їх на шляху до незвіданого.

У всіх старовинних замках, кажуть, мають бути привиди. Йі Ужгородський, звичайно, не виняток. За легендою, у **сімнадцятому столітті** володарем замку був капітан Другет — шанований лицар. Він мав прегарну доньку. Один воєвода-шляхтич забажав завоювати Ужгород, переодягся й подався **туди** в розвідку. А донька Другета, **закохавшись у нього**, розповіла, скільки військової сили в замку і як краще його захопити. Батько дізнався про зраду й живою замурував свою кровинку в кріпосній стіні. Перед великою бурєю лунає плач: донька проситься на волю (*За В. Зубачем*).

- Прочитайте текст спочатку з виділеними словами, а потім без них.
- Скажіть, що втратив текст без обставин. Яку роль вони відіграють у мовленні?

Обставина — другорядний член речення, який означає спосіб дії, її інтенсивність, місце, час, мету, причину, умову дії і відповідає на питання **як? де? коли? з якою метою? з якої причини? за якої умови?** Наприклад: *Одеський замок височить на пагорбі. Його будівництво почалося у чотирнадцятому столітті.*

Обставина найчастіше виражається прислівником, дієприслівником та іменником у непрямих відмінках і залежить від присудка.

Способи вираження обставини

прислівник	<i>Лицарський фестиваль розпочався <u>вранці</u>.</i>
дієприслівник	<i><u>Відпочивши</u>, ти зможеш продовжити подорож.</i>
дієприслівниковий зворот	<i><u>Піднявшись на вежу</u>, усі почали знімати краєвиди.</i>
іменник у непрямих відмінках	<i><u>Біля муру</u> стоїть старовинний храм.</i>
інфінітив	<i><u>Друзі сіли перепочити</u>.</i>
словосполучення	<i><u>Кілька днів</u> <u>лє дощ</u>.</i>
фразеологізм	<i><u>Ми знайомі без тижня</u> <u>день</u>.</i>

Порівняльний зворот характеризує дію чи ознаку предметів не прямо, а вказуючи на їхню подібність до чогось більш знайомого чи відомого всім. Наприклад: *І дивиться, неначе з-під землі, з-під брів камінна баба половецька* (Д. Кремень).

Порівняльні звороти вводять у речення за допомогою сполучників **як, мов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немов, немовбито, буцім** і на письмі відокремлюють з обох боків комами, а в усному мовленні виділяють паузою.

Порівняльні звороти здебільшого виступають обставиною, рідше — іменною частиною складеного присудка.

Види обставин за значенням

Вид обставини	Що означає	Питання	Приклад
способу дії	спосіб або якість дії	як? яким способом?	Ми <u>уважно</u> слухаємо розповідь про фортецю.
міри і ступеня	інтенсивність дії чи ознаки, міру їх вияву	як часто? якою мірою? скільки?	Я <u>щороку</u> відвідую замок Шенборнів.
місця	місце дії, напрям руху	де? куди? звідки?	Мукачівський замок <u>стоїть на вулкані</u> .
часу	час дії	коли? доки? як довго? відколи?	<u>Давно</u> ми не подорожуємо.
причини	причину дії чи стану	з якої причини? через що? чому?	Фортеця <u>зачинена через реставрацію</u> .
мети	мету дії	навіщо? з якою метою? для чого?	Наша родина <u>поїхала відпочивати</u> .
умови	умову, за якої відбувається або може відбутися дія	за якої умови?	<u>Не зоравши</u> , не посієш.
допусту	дію, що відбувається всупереч чомусь	незважаючи на що?	Ми <u>поїхали на екскурсію попри труднощі</u> .

Обставини можуть мати при собі залежні слова, тобто бути **поширеними**. Наприклад: Ми сіли трохи відпочити. Оглянувши фортечні мури, я помітив, що відстав від гурту.

Обставини, виражені одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом, на письмі відокремлюються комами. Наприклад: Пообідавши, ми продовжили подорож.

1. Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть обставини. Визначте вид обставин за значенням.

1. Кам'янець-Подільський і Хотинський замки конкурентам не наздогнати: тут було знято найбільше історичних фільмів. 2. У тихих водах Івки відображається замковий палац міста Дубна, тут щороку проводять рок-фестиваль «Тарас Бульба». 3. Найбільша з українських фортець розташована на скелястому березі Дністровського лиману. 4. Будували білгород-дністровські форпости для оборони протягом двохсот років молдавани, генуезці й турки. 5. Незважаючи на час, Судацька фортеця має презентабельний вигляд, вона стоїть на горі, яка мільйони років тому була кораловим рифом (І. Пустиннікова).

2. Спишіть речення й виконайте завдання.

1. Сьогодні Підгорецький замок належить до пам'яток, які треба реставрувати. 2. Будівництво Меджибізького замку розпочалося в XVI столітті польським шляхтичем Миколаєм Синявським. 3. Простоявши сотні років, Хотинська фортеця залишається такою, якою була завжди. 4. Злочівський замок має цікаву історію, адже протягом свого існування він був фортецею, королівською резиденцією, панською садибою, тюрмою й навчальним закладом. 5. І нині Акерманська фортеця тішить око своїм монументальним виглядом (Ж. Гунчевська).

А. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Б. Над кожною обставиною надпишіть її вид за значенням і спосіб вираження.

Акерманська фортеця

ЗАУВАЖТЕ!

До обставини, вираженої іменником з прийменником, іноді можна поставити й питання додатка. Наприклад: *Замок стоїть біля озера*. Від присудка *стоїть* ставимо питання *де?* (*біля озера*) або *біля чого?* (*біля озера*). У таких випадках обидва варіанти вважаються правильними.

- Поміркуйте, у якому з двох речень виділений іменник виступає тільки обставиною, а в якому і обставиною, і додатком.

1. *На полиці* стоїть старовинний порцеляновий посуд. 2. Мій тато працює *на фірмі*.

3. Спишіть текст, поширивши його обставинами різних видів.

Маріїнський палац у Києві — пам'ятка історії, містобудування й архітектури.

Палац споруджено за проектом архітектора Растреллі. Споруда вражає багатством орнаментів, масок, ваз. Ще більшої виразності надає їй поєднання білого декору з бірюзовим кольором стін. Це нагадує своєю пишністю палаці Петербурга.

Маріїнський палац є одним із найкращих прикладів поєднання палацової та паркової архітектури. Пам'ятка зберегла первинні ознаки архітектури стилю бароко (*За О. Ламоновою*).

4. Перегляньте експрес-урок «Прийменники в і на». Сформулюйте висновок щодо розрізнення цих прийменників і запишіть його в робочий зошит (*один-два речення*). Підкресліть обставини.

Прийменники в і на

5. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Андріївська церква ніби канделябр зі свічками стоїть на київських пагорбах. 2. Собор як свіча. 3. Уже біля Таврійської садиби дощ полив як з відра. 4. П'ятикутна вежа ніби гранчастий стовп височіє на річковій скелі. 5. З вікон Підгорецького замку як із спостережної вежі ми могли споглядати дивовижні пейзажі. 6. Представники шляхти розкошували у величних палацах як сир у маслі. 7. Густа як руно трава доходить до мурів твердині. 8. Струмочки в затишному парку мов діти розбігаються в різні боки. 9. А навкруги поле наче море.

- А. Спишіть речення. Відокремте комами, де потрібно, порівняльні звороти.
Б. Поясніть, яку роль вони відіграють у мові (*усно*).

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Підгорецький замок

Підгорецький замок — один із найкращих у Європі зразків поєднання ренесансного палацу з бастіонними укріпленнями. Він збудований у першій половині сімнадцятого століття за вказівкою коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського. Палац розташований на висоті 399 метрів над рівнем моря, а біля підніжжя цього горба починається долина річки Стир. 1720 року замок разом із багатьма селами перейшов до Жевуських.

Граф Жевуський зібрав у Підгорецькому замку велику колекцію картин, зброї, старовинних книжок і меблів. На святкування та забави сюди з'їжджалася шляхта з усіх околиць. Ці гулянки іноді тривали тижнями. У Підгірцях навіть зупинявся французький письменник Оноре де Бальзак. У часи розквіту замок прикрашали найкращі скульптори та художники Європи. Раніше перед ним був чудовий італійський парк. Але, на жаль, до наших днів він не зберігся.

На долю унікальної історичної споруди випало й чимало бід. У 1787 році Підгірці придбав Северин Жевуський. Він улаштував у замку алхімічну лабораторію. Саме тоді зникли найцінніші картини замкової колекції. З того часу будівля стала занепадати, її неодноразово грабували й руйнували. Улітку 1915 року вона був місцем дислокації 5-го австро-угорського корпусу. Потрапивши на лінію фронту, замок опинився під загрозою знищення російською армією. Однак завдяки наказу генерала Брусилова замок зберегли, але пограбували недограбоване раніше.

- А. Знайдіть і назвіть обставини, визначте їх вид за значенням і спосіб вираження.
Б. Яких видів обставин найбільше в тексті? Чи пов'язано це з типом мовлення й змістом тексту?

7. Проведіть дослідження речень за планом та зразком.

План дослідження

1. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
2. Над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є.
3. Визначте й запишіть види простого речення за такими ознаками:
 - а) за складом граматичної основи (*односкладне, двоскладне*);
 - б) за наявністю другорядних членів речення (*поширене, непоширене*);
 - в) за метою висловлювання (*розповідне, питальне, спонукальне*);
 - г) за емоційним забарвленням (*окличне, неокличне*).

Зразок. ^{прикм.}Червоний ^{ім.}замок ^{дієсл.}був ^{дієприкм.}збудований ^{прийм.}в ^{числ.}одинадцятomu ^{ім.}столітті. (Двоскл., пошир., неокл., розпов.).

1. Де розташований цей таємничий замок? 2. Він височіє в урочищі Червоному.
3. Бажання відвідати його виникає відразу. 4. Хай ваша подорож у Тернопільську область буде цікавою!

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Визвольний, довідник, довести, пізнання, кбсйй.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
чекати біля години
подорожувати по маршруту
привести приклад
відповідно вимогам
вірна відповідь

ПРАВИЛЬНО
чекати близько години
подорожувати за маршрутом
навести приклад
відповідно до вимог
правильна відповідь

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Палац Шенборна

Найбільш казковий замок України — палац Шенборна. Він знаходиться в селі Чинадієве Закарпатської області. Тут і залізнична станція подібна до мініатюрного замку. Сам палац ховається в розкішному парку. Спочатку із-за крон дерев з'являється висока башта, прикрашена годинником і родинними гербами, а **потім** — і весь замок.

Усе почалося в 1840 році з дерев'яної хатинки, куди графи Шенборни приїжджали **полювати**. 1890 року вони зводять мурований замок суто **для мисливських потреб**. Казковий вигляд споруди — данина модному наприкінці дев'ятнадцятого століття стилю неоромантизму. Архітектори ніби справді прагнули відтворити в реальності казкові **палаці, поєднуючи елементи готичної та романської архітектури**.

Тут сприймаєш усе в **рожевих барвах**, бо і парк, і озеро, і сам палац казкові. За ним можна вивчати календар: 365 вікон, 52 кімнати, 12 входів. За формою озеро нагадує контури Австро-Угорської імперії. **Усередині** можна помилуватися вітражами, камінною залогою, старими дерев'яними сходами, які охороняє лев.

А. Визначте вид виділених обставин і спосіб їх вираження (*усно*).

Б. Опишіть палац, використавши обставини способу дії, місця й допусту (*два-три речення*). Запишіть речення в робочий зошит.

§ 17. ОПИС МІСЦЕВОСТІ. СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

- А. Пригадайте, чим опис відрізняється від роздуму й розповіді.
Б. Назвіть, яка з наведених ознак властива опису.

подія — ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?

теза—докази—висновок — ЧОМУ?

характеристика — ДЕ? ЩО? ЯКИЙ?

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Ю. Совинський. Метро «Хрещатик»

Текст 1. Широкий, як Дніпро, Хрещатик. Попід берегом, на тротуарах — люди; посередині, на бруківці, — машини... Праворуч — будинки, схожі на величезні, кашлю обкладені груби, один на одного громадаються, угору на Печерськ лізучи. Ліворуч — ЦУМ склом на склі виблискує. Далі — здровення десятиповерхова міськрада (скільки ж то в ній людей радиться!).

Десь за міськрадою — телевізійна вежа небо аж у космос проштрикує. Оце висота! На тлі неба круглі з хрестами бані вимальовуються — то костел.

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши будинки далі від себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли, бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро! (За В. Нестайком).

Текст 2. Зачарувало Юлька місто. Любив його якимось дивно, не по-хлоп'ячому, і любив не стільки самий рух, барвистість людської течії, а скоріше затаєну думку, закам'янілість м'язів каріатид і атлантів, різкі переходи від сучасної архітектури до старовини. Столітній сторож-ліхтар на площі біля оперного театру. Пляма світла на тротуарі, перекреслена вузькою тінню. І більше ані штриха, лиш якийсь трохи сумний настрій угадувався за тим (Н. Бічуя).

Текст 3. На південь від Могильова, за двоє гін від Дністра, на високій скелі лівого бережжя притулилося містечко Буша з твердею-замком, що панував над околицею. На вузькому стрімчаку, немов орлине гніздо, повис отой замок і на синьому небі далеко білів своїми зубчатими мурами, своїми бійницями-баштами. Край п'яти тієї скелі розсипалися, мов курчата круг квочки, манесенькі селянські й міщанські хатки, окутані вітами зелених садочків; між критими солом'яними стріхами здіймалися де-не-де й високі черепичні дахи, що червоніли між яриною здалеку. Саме місто Буша, — цебто торговий майдан, — з одного боку тулилося до стрімчастої скелі, а зокола було обмежане високим земляним валом і добрим дубовим остроколом. За містом уже посувався пригород аж до узбіччя; з двох боків його огортало провалля, з третього — вали, а з четвертого — великий ставок, який набравсь із річки Бушки й тримався кам'яною загатою (М. Старицький).

- А. З'ясуйте тему, головну думку текстів, до якого типу мовлення вони належать.
- Б. Визначте стиль кожного тексту.
- В. Назвіть деталі, яким автори найбільше приділяють увагу.
- Г. Стисло перекажіть кожен опис місцевості.

Увага!

Описуючи місцевість, звертайте увагу не тільки на потрібний об'єкт і його деталі, колір, матеріал, а й на погоду, частину доби, пору року.

У художніх творах в опис місцевості автор може вводити елементи роздуму, висловлюючи своє ставлення до зображуваного.

- 2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Був хмарний туманний ранок, над будинками висіла сіро-коричнева пелена, неначе відбиток укритих болотом вулиць унизу. Мій компаньйон перебував у найкращому гуморі, без угаву балакав про кремонські скрипки й різницю між скрипками Страдіварі й Амати. Я ж увесь час мовчав, бо похмура погода й сумна справа, за яку ми взялися, неабияк мене пригнічували.

— Ви наче й не дуже думаєте про роботу, яку взяли на себе, — не витримав я.

— Я ще не маю фактів, — відповів він. — А теоретизувати, не знаючи всіх обставин справи, — величезна помилка. Це впливає на безпомилковість висновків.

— Скоро ви матимете факти, — мовив я. — Ось Брікстон-роуд, а це, якщо я не дуже помиляюся, той будинок.

— Правильно. Стій, **кучере**, стій!

Ми не доїхали до будинку ярдів сто, але за наполяганням Холмса решту шляху пройшли пішки.

Будинок № 3 по Лорістон-гарденс мав лиховісний і загрозливий вигляд. Це був один із чотирьох будинків, що стояли поряд, трохи відступивши від проїжджої частини вулиці; у двох із них хтось жив, ще два стояли порожніми. Останні світили трьома рядами сумних і понурих вікон, на яких не було занавісок, але за каламутними шибками, наче біляма, де-не-де виднілися оголошення: «Здається внайми». Маленькі палісадники з розкиданими острівцями чахлої рослинності відокремлювали ці будинки від вулиці; кожний із палісадників перетинала вузька жовтуватого кольору доріжка. Уночі пройшов дощ, і все було мокре. Палісадник перед будинком № 3 було обгороджено цегляним муrom із дерев'яним парканчиком зверху; біля муру, стояв дебелий **констебль**, оточений невеличким гуртом гаволовів, які витягували шні й напружували очі в марній надії хоч мигцем побачити, що саме відбувається в палісаднику.

Мені здавалося, що Шерлок Холмс негайно побіжить у будинок і порине у вивчення таємничої події. Та такого, як виявилося, у його намірах і близько не було. З безтурботним виглядом, який за подібних обставин видався мені трохи неприродним, він неквапливо прогулявся туди й назад по бруківці, байдужим поглядом ковзаючи по небу, по землі, по будинках навпроти й по дерев'яному парканчику. Він повільно пройшов до будинку доріжкою, точніше по траві, що росла обабіч доріжки, пильно дивлячись на землю. Двічі він зупинявся, й один раз я побачив, як він посміхнувся й задоволено щось вигукнув. На мокрій глиняній доріжці було чимало слідів, але полісмени багато по ній попоходили, і я не уявляв собі, як може мій компаньйон сподіватися щось на ній прочитати. Проте я вже мав докази його дивовижної спостережливості й був переконаний, що він побачить багато такого, що сховано від мене **за сімома печатками**.

Біля дверей будинку нас зустрів високий на зріст з блідим обличчям і волоссям кольору соломи чоловік; кинувшись нам назустріч, він гаряче потиснув руку Холмсові.

— Як добре, що ви прийшли, — сказав він, — я залишив усе так, як було, ніхто нічого не чіпав (*За А. Конан Дойлом*).

- А. Визначте тему й головну думку тексту.
- Б. Поясніть лексичне значення виділених слів.
- В. Складіть і запишіть план стислого переказу.
- Г. Перекажіть стисло текст (*письмово*) за складеним планом.